

Justinianus császár és környezete.
(Ravennai mozaik.)

MÁSODIK KÖNYV. KÖZÉPKOR (324—1453).

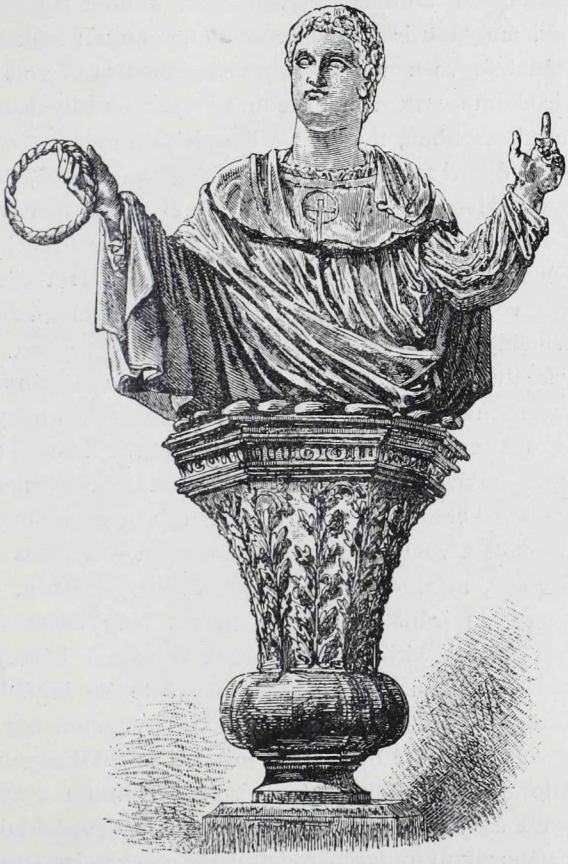
Irta Pecz Vilmos.

Nagy Constantinus trónralépte 324-ben nyomatékkal jelezi azt a forduló pontot, melynél a görögség minden téren, a politikában, egyházban, culturalis állapotaiban és irodalmában egyaránt átváltott az ókori pogányság birodalmából a középkori keresztyénség világába a negyedik század első felében. Constantinus még trónralépése évében a görög Byzantiumot saját nevéről Konstantinápolynak (Constantinus városának) nevezvén el, azt 328-ban a római birodalom második fővárosává tette s ezzel alapját vetette meg a keletrómai azaz középkori görög birodalomnak, melyben a görögség teljesen önálló életet folytathatott. Ugyanő a korában már különben is győzedelmes keresztyénséget hivatalosan is a birodalom vallásává tette és 337-ben halálos ágyán maga is a keresztyén hitre tért át. Azt a hivatalokat, rangosztályokat, címeket, szertartásokat és hivatalnoki egyenruhákat megállapító rendszert, melylyel már Diocletianus (284—305 Kr. e.) a római katonai monarchiát bureaukratikus, udvari szervezetü

monarchiává változtatta át, Constantinus még jobban kifejlesztette, és már az ő idejében mutatkoznak a középkori görögséget jellemző vonások: az udvari fondorkodás, a hízelgés, alattomosság, kegyetlenség, jellemtelenség, melyeknek csirái tulajdonképen az alexandriai korszakból származtak át az egyiptomi udvari életből, és nőttek nagyra a fent említett bureaukratikus rendszer melegágyában. A középkori görög képzőművészet is, mely az antik és ókeresztyén elemeknek syriai, alexandriai és római elemekkel való vegyülése folytán a plastikából az ornamentikába ment át, Konstantinápoly alapításával vette kezdetét. De a görög nyelvnek újabb formája, az úgynevezett közép- és újgörög, egyszóval újabb görög nyelv is már ebben az időtájban alakul ki, és nem mint némelyek hiszik, csak a tizedik században. Ennek az újabb görög nyelvnek jellemző tulajdonságai, hogy a magánhangzóknál az *i* hang, a mássalhangzóknál a hehesítés, a szótanban az analogikus képződés, a syntaxisban az egyszerűsítés lép előtérbe, míg a szótagok húzami tulajdonságai elenyészvén, a versben nem a hosszuság és rövidség, hanem a hangsúly válik a rhythmus alkotó elemévé, a mint ezt az egyházi költészetben látjuk a negyedik század eleje óta. A hanghúzam a hangsúlytól válik függővé, oly módon, hogy a hangsúlyozott szótag hosszabban, a hangsúlytalan rövidebben hangzik. Végül ez az időszak a görög irodalom történetében is egy új kor kezdetét jelöli, a mit az az egyetlen tény is eléggé bizonyít, hogy ebben az időben a keresztyén-theologiai irodalom úgy a prózában mint a költészetben már uralkodó helyzetben van szemben az irodalomnak többi szakaival. Szóval: a középkori vagyis *byzantiumi* görögség mindenképen a negyedik század első felében veszi kezdetét.

A byzantiumi irodalom *jellemző tulajdonságainak* kiemelésénél hibát követnénk el, ha kelleténél nagyobb súlyt helyeznénk ennek az irodalomnak a classikus ókorral való kapcsolatára és főképen vagy épen kizárólag ebben a viszonyában látnók a helyes mértéket értékének megitélésére. Mert igaz ugyan, hogy az egész középkori görögség szellemi élete szoros összefüggésben maradt az ókorral, hogy a byzantiumiak philologiai művei a görög ókor búvárlásának nélkülözhetetlen segédeszközei; ámde épen a philologiai munkák a byzantiumi irodalom leggyarlóbb termékei közé tartozván, nem adhatnak helyes fogalmat ennek az irodalomnak valódi értékéről. A byzantiumiak szellemi élete nem pusztán függeléke az ókornak, hanem önálló jelenség, melyben ógörög, római és keleti elemek egy sajátszerű egységbe olvadtak, s a melynek irodalmában az egyházi és népies költészet, a theologia és a történetirás foglalják el az első helyet, de terjedelemre nézve a próza erősen túlszárnyalja a költészetet. A történeti művek elénkbe tárják a középkori görögök kiváló politikai jelentőségét, melylyel nem vetekedhetik sem a maiaké, sem az apró álla-

mokra oszlott ókoriaké. Ugyanezek a művek eléggé hűen tükröztetik vissza a byzantiumiaknak már fentebb érintett rosz politikai tulajdonságait is, az úgynevezett byzantinismust, mely azonban semmivel se volt rosszabb a korabeli Nyugoteurópa politikai erkölcseinél, a mint hogy általában véve a byzantiumi udvarban soha sem volt olyan nagy a pa-

Nagy Constantinus.
(Agát mellszobrocska, aranyozott ezüsttalapzaton, a IV. századból. — Páris.)

zarlás és corruptio, mint a tizenhetedik és tizennyolczadik században pl. Franczia országban és a német udvarokban. A vád, hogy a byzantiumi irodalomban nincs fejlődés, hogy irói mind egyformák, nem tartható fenn teljes mértékben. Van itt is kölcsönhatás, emelkedés, süllyedés és különbség az irók között, de mindez lassúbb, észrevétlenebb és szabálytalanabb mint az ókorban, s ez teszi kimutatásukat nehézzé, annál is inkább, mivel a középkori görög irodalom (melynek történetét újabban Krumbacher Károly írta meg jelen vázlatos előadásunk alapját képező nagy-

szabású művében) még távolról sincs oly behatóan feldolgozva mint az ókori.

A byzantiumi irodalomnak egyik jellemzetes tulajdonsága a kétnyelvüség, mely régi hagyományként, habár kisebb mértékben, még a mai görögöknél is mutatkozik. A középkori művek igen nagy része többé-kevésbé archaizáló műnyelven van írva, s csak igen kis rész jut a népnyelvnek, melynek irodalma azonban épen nyelvének könnyebben érthető voltánál fogva a nép alsóbb rétegeiben is el volt terjedve, míg a műnyelv irodalma csak a míveltebb kevesek osztályában volt otthonos. Ne gondoljuk azonban, hogy ez a classicizáló nyelv — úgy a mint a latin az ő közép- és újkori mivelőire nézve — idegenszerű volt a byzantiumiak előtt, mert ők szivesen látták és örömest élvezték benne hirneves őseik nyelvének föléledését. Általában véve a közép- és újkori görög és latin irodalom természete egymástól nagyon különbözik: a görög nemzeti alapokon nyugvó, élő irodalom; a latin minden nemzeti forrás nélkül való holt termék.

Hogy a byzantiumi irodalom jelentőségét teljesen méltányolhassuk, tekintetbe kell vennünk azokat a *hatásokat* is, melyeket a byzantiumi cultura gyakorolt s a melyeknek maga is ki volt téve keleten és nyugaton. A kölcsönhatás sokkal nagyobb volt keleten mint nyugaton. Oka ennek egyrészt abban keresendő, hogy a román és germán nyugat sokkal inkább telítve volt a római culturával, hogysem még más elemeket is befogadhatott volna, másrészt meg abban a fajgyűlöletben, melyet a kelet és nyugat egymás iránt táplált s a melyet még élesítettek a két katholikus egyház között kitört viszályok. A keresztes háborúk szülte közelebbi érintkezés a tizenharmadik század kezdete óta inkább ellenséges természetű volt, és különben is már ekkor nyugaton egy erőteljes nemzeti cultura volt fejlődőfélben, mely minden jelentékenyebb idegen hatásnak útját állotta. Leginkább hatással volt Byzantium a nyugati keresztyén irodalomra és művészetre, különösen a latin egyházi költészetre, míg a keresztes háborúk új nyugati irodalmi tárgyakkal ismertették meg a görög keletet. Sokkal szorosabb kapcsolatban voltak a byzantiumiak a kelet népeivel, nevezetesen a syriaiakkal, arabokkal, perzsákkal, zsidókkal, örményekkel és törökökkel, melyek őket annyira befolyásolták, hogy egész jellemük mintegy félázsiaivá lett; viszont azonban mindezek a népek is bőven részesültek a byzantiumi szellem és irodalom adományaiban. De valóban világtörténeti jelentőségű az a rendkívüli befolyás, melyet Byzantium a keresztyénség révén a szláv világra gyakorolt: az egész szláv cultura byzantiumi alapokon nyugszik, és ennek a nagy hatásnak eredménye, hogy Európa egy latin-germán és egy görög-szláv világra oszlott.

ELSŐ RÉSZ. A KORAI BYZANTINISMUS KORSZAKA (324—641).

A Heraclius császár halála évével határolt eme korszak az antik pogány görög szellem végső küzdelmének és enyészetének lefolyását tárja elénk, miközben a középkori keresztyén görögség, a byzantinismus, teljesen kialakul. Nagy Constantinus halála után egymást követték a *politikai* események, melyek a görög birodalomnak Rómától független, önálló kialakulására vezettek. Már 395-ben megosztotta Nagy Theo-

Theodosius ezüst pajzsa.
(Madrid.)

dosius (379—395) a római birodalmat két fia között, Arcadiusnak adván a keletet Konstantinápolylyal, Honoriusnak a nyugatot Rómával mint fővárossal, és miután 476-ban Odoaker Romulus Augustulust Róma trónjáról elűzte és a nyugatrómai császárság romjain egy német királyságot alapított, Byzantium immár teljesen önálló állami életet folytathatott. De természetes, hogy ezzel nem veszett ki egy csapásra a rómaiságnak minden symptomája és nem érvényesült azonnal a maga teljességében a görögség a byzantiumi birodalomban. Azt a nagy hatást, melyet a görög népre a Kr. e. második században kezdődő római alattvalóságnak tudata gyakorolt, semmi sem jellemzi annyira, mint az a tény, hogy e nép nemcsak a középkorban, de még manap is magát «rómainak» nevezi, melylyel szemben a «hellén» nevet csak a kormány támogatja és ter-

jeszti az iskola révén. A latin nyelv még azután is tartotta magát egy ideig mint a birodalom hivatalos nyelve, így pl. a Justinianus (527—565) által eszközölt törvénygyűjtemények nyelve még latin, de már az ő idejében hozott új törvényeké, novelláké, valamint az összes ezután alkotottaké görög. A császárok nemzetisége tekintetében csak lassanként jut a görög elem uralomra: az első görög nemzetiségü császár II. Tiberius (578—582), de különben a trónon eleinte romanizált barbárokat, majd román, görög-szláv, örmény és más ázsiai nemzetiségeket látunk, és csak a tizenegyedik századtól kezdve jut a görög elem a Comnenusok, Ducasok, Angelusok, Palæologusok és Cantacuzenek családjában teljesen érvényre, a mint hogy az irodalomban is ettől az időtől kezdve lép legerőteljesebben előtérbe a hellenismus.

Az antik görög *cultura* székhelyei között valamint a római korszakban, úgy ebben is Athén áll első helyen, a hová legkésőbben hatoltak be a keresztyénség eszméi, s a mely különösen a negyedik és ötödik században a philosophia és sophistika fő székhelye volt. Utána következik Alexandria, a hol az eposz és regény, az új platói philosophia, a mathematika és astronomia virágzottak. Ezen kívül kiváló grammatikai és rhetorikai iskolák voltak a palæstinai Gazában, a syriai Antiochiában, a kisázsiai Nicomediában, Cæsareában, Ancyrában, és híres jogi iskola a phœniciai Berytusban. Mindezeknek a városoknak hatalmas versenytársuk akadt Konstantinápolyban, melynek megalapítása mindenek előtt azt eredményezte, hogy a Nagy Sándor által keletre, délre és nyugatra vitt görög cultura most már északkeletre tereltetett. A pazar fénynyel felépített új főváros, melynek feldiszítésére a régi művészet székhelyeinek kirablása útján összehordott műkincsek szolgáltak, bőven el volt látva a tudomány segédeszközeivel is. Julianus Apostata (361—363) könyvtárt alapított, melynek gyarapításáról azután Valens császár (364—378) gondoskodott. Már Nagy Constantinusnak gondját képezte egy főiskola alapítása és dotatiója, és II. Theodosius 425-ben kiadott rendelete értelmében az általa alapított œcumenikus vagyis egyetemes iskolában (egyetemen) öt görög és három latin rhetor, tíz görög és ugyanannyi latin grammatikus, egy philosophus és két jogász tanított. De Konstantinápoly csakhamar a győzedelmes keresztyén *vallás* és irodalom középpontjává válván, mindinkább háttérbe szorította az ókori hellén szellemet, melynek elnyomásával a keresztyénség, a zsidóságtól öröklött türelmetlenségétől támogatva, egyedül uralkodó helyzetbe jutott. Julianus Apostatának a pogányság érdekében való fáradozásai nem tartóztathatták fel a dolgok fejleményeit: Jovianus (363—364) fanatikusan üldözte a pogányságot, elpusztítván többek között Antiochia becses könyvtárát; Nagy Theodosius 391-ben végleg becsukatta vagy elpusztította a pogány templomokat, mely alkalommal az alexandriai Sera-

pis-templommal együtt a benne levő könyvtár is megsemmisült; ugyanebben a városban a pogányok folytonos üldözésnek voltak kitéve a keresztyének részéről, miközben 415-ben a Cyrillus püspök által felizgatott néptömeg megölte az utczán a mathematikával és astronomiával is foglalkodó philosophus nőt, *Hypatiát;* Justinianus végül 529-ben bezáratta Athénben az utolsó pogány philosophiai és rhetorikai iskolát is, melynek tanárai Cosroes perzsa királyhoz vándoroltak ki. A pogány irodalom ebben a korszakban csak a verselő művészetben, a philosophiában és sophistikában válik ki, míg a keresztyén irodalom mindenképen győzedelmesen nyomul előre.

Julianus Apostata.
(Kamea. — Páris.)

A byzantiumi **költészet** *fajai* között első helyen áll kiválóság tekintetében az egyházi költészet, mely mögött messze elmarad a népies. A világinak termékei a leggyengébbek. Az eposz az első korszakban az alexandriai eposzhoz hasonlóan mint műeposz mutat figyelemremeltó termékeket, míg a harmadik korszak az antik értelemben vett népies eposzt juttatja virágzásra. A tizenkettedik század óta halomszámra mutatkoznak az elbeszélő költészet terén mindenféle tárgyú tanköltemények, továbbá regények, melyeknél a korai byzantinismus korszakában a prózai, a virágzásában a verses forma uralkodik. A lyra az egyházi költészetben üli diadalát, de kifejezésre jutnak lyrai érzelmek a népies költészetben is, míg a világi költészetben ezen a téren csak az epigramma vehető számba és a néha mutatkozó anacreoni utánzatok. Az antik fajta világi dráma, mely már a római korszakban is tengődő életet folytatott, a szó szoros értelmében hiányzik az egész byzantiumi korban, épen úgy, mint ennek előföltétele, a világi drámai előadások, melyeket szintén már a római korszakban úgy szólva teljesen lehetetlenné tett a mimus, pantomimus és circusi játékok iránt való nagy érdeklődés, úgy hogy a költészetnek ez a faja csak mint olvasmány, különösen iskolai olvasmány, játszik szerepet. A hatodik századból van még tudomásunk szini előadásokról, de az egyháznak ezen időn túl kiadott rendeletei már csak a mimus, pantomimus, circus és a hippodrom előadásai ellen irányulnak. A későbbi

byzantiumi korban csak a circusban a császárokhoz intéztetni szokott acclamatiók, továbbá a nyilvános gunyolódások és a karácsonyi játékok mutatják a világi dráma némi elemeit, melyet ebben a korban egy nagyban kifejlett liturgia, keresztyén tárgyak drámai feldolgozása és papi előadások, a nyugaton is előforduló mysteriumi játékok pótoltak. Az a körülmény is érdekesen tanuskodik az antik fajta világi drámának a középkorban való hiányáról, hogy ekkor a «drama», «tragœdia» és «comœdia» szavak értelme egészen megváltozott; így pl. a tragœdia «tragúdi» formában még ma is egyszerűen éneket jelent. Keresztyén drámáról, melynek mintegy előfutára a Kr. e. II. századbeli zsidó Ezekhielnek a zsidóknak Egyiptomból való kivonulását tárgyazó «Exagoge»-ja, a negyedik század óta van szó. T. i. ebben az időben Szent Methodius két, ma elveszett vallásos tartalmú dialogust írt a teremtésről és feltámadásról, melyeknek egyikében Euripides módjára a prologusban ismertette a darab tartalmát, megjegyezvén, hogy az nem hellén, hanem keresztyén, de azért mégis használt benne homerosi verseket; egy másik ránk maradt drámaszerű költeménye, «A tiz hajadon lakomája», szintén prologusból és dialogusból áll. Ugyanebben a században Arius, a nagy hæretikus, egy csak kevés töredékben meglevő «Thalia» című liturgikus drámát írt a pogány dráma ellensulyozására, míg viszont ellenfelei az ő népszerű műve ellenében egy «Antithaliát» írtak, melyből azonban semmi sem maradt fenn. Mauricius császár idejéből (582—602) egy pantomimikus mysterium előadásáról tesznek említést, és szó van arról is, hogy mivel a képrombolók a nyolczadik században állítólag kedveztek az antik színi előadásoknak, ezek ellenében Damascusi Johannes egy «Susanna» című drámát irt volna; de az az adat sem bír teljes hitelességgel, mely szerint Stephanus «Krisztus halála» című drámát írt volna 790-ben. Ha pedig Liutprand tizedik századbeli német püspök megbotránkozik azon, hogy a Hagia Sophia színházzá van átalakítva, úgy méltatlankodásának oka bizonyára csakis mysteriumi játékok lehettek. Mindezekhez a kezdeményezésekhez csatlakoznak a Comnenusok és Palæologusok korában (a XI—XV. századokban) egyes drámaszerű darabok, a minő pl. a «Szenvedő Krisztus», és Ignatius, Ptochoprodromus, Johannes Tzetzes, Hapluchir és Philes dialogusai, melyek azonban nem előadásra, hanem csak olvasásra voltak szánva. Manap a fent említett egyházi játékokból alig maradt fenn valami az óhitű egyházban; csak a lábmosásról van tudomásunk, melyet Konstantinápolyban és Jeruzsálemben évenként nagy csütörtökön szerzetesek adnak elő; de ez nem mysteriumi játék, mert csekély dialogusának alapját egyszerűen a szentírás szavai képezik.

A byzantiumi költemények a *forma* tekintetében háromféle metrikus systemát mutatnak. Az egyik az ókorból átszármazó s főképen a világi

költészetben is használatos quantitáló vagy *időmértékes verselés*, melynek sokféle alakjai közül azonban leginkább csak a hatos iambus, a dactylikus hexameter és a distichon voltak divatban. A hosszú és rövid szótagok használata tekintetében mindig nagyobb és nagyobb szabadság kezd uralkodni, mindig nagyobb és nagyobb az eltérés az antik metrika szabályaitól, a mi természetes is, mert, mint említettük, a szótagok húzami tulajdonságai ebben a korban enyészetnek indulnak, s így a quantitáló metrika, nélkülözvén az élő nyelvben való alapot, mechanikus műköltészetté fajul. A másik metrikus systema a *rhythmikus verselés*, melyet az egyházi költészet teremtett meg. Ennek a metrikus műformának köszönhető, hogy a görögök költői tehetsége új életre ébredt a középkorban. A szótagok quantitasbeli tulajdonságainak elenyészése és a hangsúlynak ezzel kapcsolatban való előtérbe lépése után keletkezett, az antik költészet alakjaitól, a régi lábaktól, soroktól és strofáktól egészen függetlenül új formákat alkotva a hangsúly, szótagolvasás és rím alapján, úgy mint a mi hangsúlyos verselésünk, csakhogy szerkezete a mienkénél szabadabb, sokoldalúbb és nagyobb szabású. Abban különbözik tehát az egykorú latin egyházi daloktól, hogy ez utóbbiak, habár ugyanazokon az alapokon állnak, mégis megtartottak bizonyos antik lábakat és sorokat. A görög egyházi költők olyan művészettel dolgoztak mint a régi lyrikusok, mert nemcsak a szöveget írták, hanem maguk költötték hozzá a dallamot is, és ennek a zenei érzésnek követése magyarázza meg verselő művészetüket. A görög egyházi költészetben a szótagszám tekintetében egymástól különböző és egy-egy kiszabott helyen álló hangsúlylyal biró rövidebb sorok (ütemek) hosszabb sorokká (periodusokká), ezek pedig strofákká alakulnak. A hosszabb és néha rövidebb sorokat is a rím szokta egybekötni, melynek első használata már az ógörög költészetben és prózában mutatkozik. Az egyházi költészetben különösen az által válik fontossá használata, hogy az egyenlőtlen rövidebb és hosszabb sorok végeit is jelöli s ezzel lehetővé teszi a költemény tagolását, mely nélkül annak részei elmosódván, igen nehézzé válnék a prózától való megkülönböztetése.

A strofák végén rendesen egy utóének (ephymnium, refrain) ismétlődik, melyet az egész közönség énekelt. Jellemző tulajdonsága az egyházi költészetnek az acrostichis, mely szerint a strofák vagy versek kezdő betüi bizonyos összefüggésben állanak egymással. Az összekötő kapocs az alphabeta előre vagy hátra, vagy valamely adat a költőről vagy a költemény tartalmáról prózában vagy metrikus formában. Az alphabetikus acrostichis befolyásolta a költemények nagyságát, mert az alphabeta 24 betüje után szokásossá vált acrostichis nélkül is 24 strofás költeményeket írni. Mivel az egyházi költészet első korszakában rendkívül sok új strofa nem keletkezett hozzá való melodiákkal, melyek irodalmi szempontból nyereségnek

voltak ugyan mondhatók, de alkalmazásuk a praxisban úgy szólva lehetetlenné vált, csakhamar kezdettek új költeményeket egy népszerű minta szerint költeni: ez a minta-strofa a hirmus, melylyel az új költeménynek hangsúly és szótagszám tekintetében egyezni kellett. Azért a görög liturgikus könyvekben, mint a protestans énekes könyvekben, mindig meg van adva, hogy valamely költemény minő melodia szerint énekeltessék. A legfontosabb hirmusok egy külön könyvben, a hirmologiumban vannak összegyűjtve. Végül az egyházi költemények szerkezetüket illetőleg két főformát mutatnak. Az egyik áll 20, 30, sőt több egyenlő strofából, melyeket egy, ritkán több kisebb, egymástól különböző strofák előznek meg mint proœmiumok; mindenik strofának egy és ugyanazon, rendszerint egy-két rövid sorból álló refrainje van. Egy ilyen költeménynek a neve kondáki vagy kondákion (tulajdonképen az a botocska, melyre a költeményt tartalmazó tekercs rá volt csavarva) vagy pedig hymnus. A másik főforma, a canon, nyolcz-kilencz egymástól különböző versformájú dalból áll; viszont minden dalban három, négy, sőt több, egymással hasonló versmértékű strofa van. A dalok kilenczes száma megfelel az ó-testamentom kilencz dalának, melyeket a keresztyének a legrégibb idők óta énekeltek. A byzantiumi költemények harmadik metrikus formája az úgynevezett *politikus systema,* mely szintén a hangsúly és szótagolvasás alapján áll, és csak abban különbözik az egyházi költészettől, hogy folyton ugyanazt a versformát ismétli versszakos tagoltság és rím nélkül. Leggyakoribb

Gregorius Nazianzenus.
(Byzantiumi miniatur-kép a XI. századból. — Páris.)

LAP NAZIANZI GERGELY HOMILIÁIBÓL.

A kézirat 1000 táján készült. (Páris, Bibliothèque Nationale.)

voltak ugy[illegible] mondhatók, de alkalmazásuk a praxisban úgy szólva lehetetlenné v[illegible] csakhamar kezdettek új költeményeket egy népszerű minta szerint k[illegible]teni: az a minta strófa a hirmus, melylyel az új költeménynek hangsúl[illegible] és szótagszám tekintetében egyezni kellett. Azért a görög liturgikus könyvekben, mint a protestans énekes könyvekben, mindig meg van adva, hogy valamely költemény minő melodia szerint énekeltessék. A legfontosabb hirmusok egy külön könyvben, a hirmologiumban vannak összegyűjtve. Végül az egyházi költemények szerkezetüket illetőleg két főformát mutatnak. Az egyik áll 20, 30, sőt több egyenlő strofából, melyeket egy, ritkán több kisebb, egymástól különböző strofák előznek meg mint proœmiumok; mindenik strofának egy és ugyanazon, rendszerint egy-két rövid sorból álló refrainje van. Egy ilyen költeménynek a neve kondáki vagy kondákion (tulajdonképen az a botocska, melyre a költeményt tartalmazó tekercs rá volt csavarva) vagy pedig hymnus. A másik főforma, a canon, nyolcz-kilencz egymástól különböző versformájú dalból áll; viszont minden dalban három, négy, sőt több, egymással hasonló versmértékű strofa van. A dalok kilenczes száma megfelel az ó-testamentom kilencz dalának, melyeket a keresztyének a legrégibb idők óta énekeltek. A byzantiumi költemények harmadik metrikus formája az úgynevezett *politikus systema*, mely szintén a hangsúly és szótagolvasás alapján áll, és csak abban különbözik az egyházi költészettől, hogy folyton ugyanazt a versformát ismétli versszakos tagoltság és rím nélkül. Leggyakoribb

Gregorius Nazianzenus.
(Byzantiumi miniatur-kép a XI. századból. — Páris.)

LAP NAZIANZI GERGELY HOMILIÁIBÓL.

A kézirat 1200 táján készült. (Páris, Bibliothèque Nationale.)

formája a tizenöt szótagú iambikus vers, a nyolczadik szótagban cæsurával; egyéb alakjai, mint pl. a tizenkét szótagú iambus és nyolcz szótagú iambus és trochæus, nagyon csekély szerepet játszanak a tizenöt szótagú iambussal szemben, mely az egész byzantiumi népköltészetben uralkodik le a mai görögök népies költészetéig, úgy hogy ennek a versmértéknek ezredéves töretlen uralma a közép- és újkori görögök népköltészetében és részben a középkori világi költészetben is a legsajátszerűbb jelenségek közé tartozik a metrika terén.

Ezek után áttérünk a byzantiumi *egyházi* költemények történetére, első sorban az *antik* versmértékben irottakéra, mert valamint a byzantiumi irodalom egyéb fajai, úgy az egyházi költészet is eleinte az ógörög formáknak hatása alatt állott. *Gregorius Nazianzenus* (IV. század) püspök költeményeiben kettőnek kivételével csak antik versmértékeket használ, ú. m. hexametert, trochaicus septenariust, iambicus trimetert stb. E meleg keresztyén érzelmei miatt híressé vált költő legkiválóbb az antik formát használók között, de költészete a népnél és az egyházi praxisban idegen maradt, a mint hogy általában véve az ógörög formában írt egyházi költemények mint idegenszerű műalkotások nem találhatták meg a hívők szíveihez vezető utat, mert a nép nyelvében már a Kr. u. első századokban háttérbe szorult a quantitas a hangsúly ellenében. Mutatványul adjuk Gregorius kis Reggeli imáját:

Reggeli ima.

Reggel mondok teremtőmnek igéretet,
Hogy semmi rosszat nem teszek se helyeslek,
De néked szentelem e napot teljesen,
Elvemhez hűen megfékezve vágyimat;
Mint rossz magamat agg koromtól szégyellném
S az úrnak asztalától, melyhez járulok.
Ez szándokom, te légy vezérem, Krisztusom.

Annál nagyobb diadalokat arattak az egyházi költészet *rhythmikus* énekei. Ezek minden tekintetben diadalmasan kiállják a versenyt a nyugati egyház latin költészetével, melyet különben is jelentékeny mértékben befolyásoltak. Semmi sem jellemzi annyira a byzantiumiak vallási életét, mint épen a rhythmikus énekek; ha tehát ezeket megérteni és kellőképen méltányolni akarjuk, akkor egészen bele kell mélyednünk annak a kornak mélyen vallásos érzületű szellemébe. A byzantiumi irodalomnak csak ebben az egy fajában mutatkozik egészen világosan a fejlődés, mely itt négy periodust mutat, ú. m. a legrégibb egyházi énekek idejét, a hymnusok, majd a canonok virágzási korait, végül a hanyatlás korszakát. Természetes azonban, hogy úgy a hymnusok

mint a canonok nemcsak a maguk virágzásuk idejében, hanem később is előfordulnak.

Az *első periodusba* tartoznak a *legrégibb egyázi énekek*. A keresztyének a szokást, hogy vallásos összejöveteleiknél istent énekkel tisztelték, a zsinagógából vették át, s épen azért énekeik az első századokban majdnem teljesen azonosak voltak a zsidókéival. Legfontosabbak voltak ezek között a zsoltárok. A nép ekkor az énekeknek csak záró acclamatióiban (alleluja, amen, hosanna, kyrie eleison) vett részt, melyekből azután a rhythmikus költészet utóéneke (ephymniuma) fejlődött ki. Nem sokára azonban új énekekről van szó, melyeket majd napkelte előtt énekeltek Krisztus tiszteletére, majd reggel, este, gyertyagyújtáskor és reggelinél hangoztattak; de mindezek úgyszólva teljesen a szentírás szavaiból voltak összeállítva. A legrégibb önálló rhythmikus költemények, t. i. az «Esti hymnus» és a «Paræenesis a hajadonhoz», elég sajátszerű módon a quantitáló egyházi költészet főképviselőjétől, *Gregorius Nazianzenustól* valók. Ezek 14—16 szótagú hosszabb sorokból állanak, melyek két-két rövidebb sorra oszlanak; a quantitas és a hangsúly szabad, csak mindenik második rövidebb sor végelőtti szótagának kell hangsúlyosnak lenni. A következőkben bemutatjuk a kisebbik költeményt.

Esti hymnus.

Hálát adunk te néked,
Isten igéje, Krisztus,
Te szellem birtokosa,
Te fény az örök fényből,
Háromság fényéből, mely
Dicsően olvad egygyé;
Ki elüzéd az éjjelt,
Ki megszüléd a nappalt,
Hogy fénybe boríts mindent
S az anyag ingó voltát
Alkotó kezeiddel
E szép világra váltsad;
Bölcseség igéjével
Ki embernek észt adál,
A dicső ég másává
Őt alkotva a földön,
Hogy fényben lássa a fényt
És teljes fénynyé váljon.
Te csillagok ezritől
Ragyogtatod az eget;
Te rendeled, hogy az éj
S a nappal helyet adjon
Szelidséggel egymásnak
Hű testvéries rendben;
Majd a nyomorgó testnek
Szünteted meg a kínját,
Majd a hozzád hűeket
Serkented föl a tettre.

A *második periodus* a hymnus-költészetet foglalja magában, melynek eredete valószínüleg az V., virágzása a VI. és VII. századokba esik. Eltekintve néhány legrégibb költőtől, úgy áll mindjárt e korszak elején a legnagyobb görög hymnusköltő, *Romanus*, mint a görög irodalom kezdetén Homeros, vagy az olaszén Dante. Ő, a «melodus» melléknévvel megtisztelve, a byzantiumi kor legnagyobb költője, ki a vallásos hymnust magasztosságának legmagasabb fokára emelte, s a kit az újkori kritikusok

«a rhythmikus költészet Pindarosának» szoktak nevezni. Életéről csak igen kevés és legendaszerű tudósításaink vannak. Állítólag Syriában született és I. Anastasius császár idejében (491—518) jutott Konstantinápolyba, hol egy csodaszerű álom útján részesült a hymnus-költészet adományaiban. Virágzása valószinüleg a VI. század első felébe, k. b. Justinianus (527—565) idejébe esik. Romanus, kit a görög egyház szentjei közé sorozott, költői tehetségre, a lelkesedés tüzére, az érzelem mélységére és a nyelv magasztosságára nézve magasan túlszárnyalja az összes többi görög hymnusköltőket, és lehet, hogy az irodalomtörténet egykor talán őt fogja mint minden idők legnagyobb egyházi költőjét ünnepelni. Igaz, hogy ő sem áll nagyszámú műveiben mindig ugyanazon a magaslaton; néha száraz és terjengős; de ez nagyrészt tárgyából ered, mert nehéz dolog szépen és eredetien írni minden szentről és minden ünnepről. Gyengébb műveiben se lesz dagályossá, mint majdnem minden byzantiumi író; de a rhetorikai terjengés, ez a közös betegsége a byzantiumi szellem minden nyilvánulásának, nála is mutatkozik. Mindenik hymnusának, még a leghosszabbnak is, elévülhetetlen vonzó erőt ad a fényes drámai fokozódás; ehhez járul az eszméknek soha ki nem apadó gazdagsága, a kifejezésnek gyakran felülmulhatatlan plastikája és tömött, magvas nyelve, mely a kellő középutat foglalja el a pompa és trivialitas között. A későbbi byzantiumbelieknek nem felelvén meg költészetének komoly nagyszerűsége, műveit háttérbe szorították a VIII. és IX. század hymnographusai, csak hírneves karácsonyi hymnusa tartotta fenn tekintélyét, melyet egészen a XII. századig évenként egy kettős kar énekelt a Hagia Sophiában. Ez a hymnus áll egy bevezetés (procœmium) gyanánt szolgáló tízsoros strofából és huszonnégy húszsoros strophából. Mind a huszonnégy húszsoros versszaknak egy strofa-systema képezi az alapját, melyre nézve a következőket jegyezzük meg: Az egész áll két nagyobb és két kisebb periodusból, és három önálló (periodussá nem egyesült) ütemből, oly módon, hogy az 1—4-ik sorok képezik az első nagyobb, az 5—6-ik sorok az első kisebb, a 7—15-ik sorok a második nagyobb, a 16—17-ik sorok a második kisebb periodust; a 18-ik, 19-ik és 20-ik sor három önálló ütemet képez, míg a 9-ik és 12-ik sor mint két hasonmás nélküli ütem a második nagyobb periodus részét teszi. A 20-ik sor az egész költeménynek a refrainje. A rím csak szórványosan fordul elő, de annál gyakoribb az azonos sorokban (ütemekben) a szavak, kifejezések és gondolatok parallelismusa. A görög rhythmikus egyházi költeményeknek magyarra való fordítását rendkívül megnehezíti a bonyodalmas versformán, a görög nyelv rövid szavain, szerkezetein és a gondolatok tömör kifejezésein kívül különösen a hangsúly, mely a görögben a szavak elején, beljében és végén egyaránt előfordulhat, míg a magyarban mindig az első szótag hang-

súlyos. Ez utóbbi nehézség kényszerített arra, hogy e hymnus fordításában az egyes strofák 1-ső, 3-ik, 12-ik, 16-ik, 17-ik és 20-ik soraiban ne az utolsó szótagot tegyem hangsúlyossá. Áttekinthetőség kedvéért adom a versszak schemáját, melyben a számok a szótagok számát és a kövéren nyomott számok a hangsúlyos szótagok helyét jelölik:

		az eredetiben:	*a fordításban:*
első nagyobb periodus:	1. sor:	1. 2. **3.** 4. 5. **6.** ...	1. 2. 3. **4.** 5. 6.
	2. «	**1.** 2. 3. **4.** 5. **6.** 7. 8.	
	3. «	1. 2. **3.** 4. 5. **6.** ...	1. 2. 3. **4.** 5. 6.
	4. «	**1.** 2. 3. **4.** 5. **6.** 7. 8.	
első kisebb periodus:	5. «	1. **2.** 3. 4. **5.** 6.	
	6. «	1. **2.** 3. 4. **5.** 6.	
második nagyobb periodus (két hasonmás nélküli ütemmel a 9. és 12. sorban):	7. «	1. **2.** 3. **4.** 5.	
	8. «	**1.** 2. 3. **4.** 5. 6.	
	9. «	1. **2.** 3. 4. **5.** 6. 7.	
	10. «	1. **2.** 3. **4.** 5.	
	11. «	**1.** 2. 3. **4.** 5. 6.	
	12. «	**1.** 2. 3. 4. **5.** ...	1. 2. 3. **4.** 5.
	13. «	**1.** 2. 3. **4.** 5. 6.	
	14. «	1. **2.** 3. **4.** 5.	
	15. «	1. **2.** 3. **4.** 5.	
második kisebb periodus:	16. «	**1.** 2. 3. **4.** 5. 6. 7. **8.** ...	1. 2. 3. 4. 5. 6. **7.** 8.
	17. «	**1.** 2. 3. **4.** 5. 6. 7. **8.** ...	1. 2. 3. 4. 5. 6. **7.** 8.
első önálló ütem:	18. «	1. 2. **3.** 4. 5. **6.** 7.	
második önálló ütem:	19. «	1. 2. **3.** 4. 5. 6. **7.** 8.	
harmadik önálló ütem:	20. «	1. **2.** 3. **4.** 5. 6. 7. 8. **9.** 10. 11. **12.** ...	1. **2.** 3. **4.** 5. 6. 7. 8. **9.** 10. **11.** 12

Maga a fordítás így hangzik:

Hymnus Krisztus születésére.

Prooem. Isten anyja manapon
Az emberfölöttit szüli;
És a föld a barlangot
A magas szülöttnek adja.
Angyalok a pásztor néppel
Dicshymnust zengnek,
És Mágusok csillag mentén
Útjokra kelnek;
Mert mi értünk jött a földre
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten.

1. str. Az Édent Betlehem
Nyitá meg, rajta, lássuk hát;
Az ég-írt rejtetten
Megleltük, rajta, élvezzük
A menyország élvét
Ott benn a kis házban;
Mert ott jött létre
A gyökér nedv nélkül,
Kisarjazva megváltást;
Mert ottan tünt fel
Ama kút ásatlan,
Mit inni Dávid
Egykoron óhajtott;
És ott a szűz lány
Megszülve fiát

A szomjat eloltá tüstént,
Ádámnak s Dávidnak szomját;
Azért siessünk menten
Ama helyre, a hol megjött
Az újdon gyermek, az örökéltű Isten.

2. *str.* Anyának az atyja
Önkényten válva fiu lett;
Kisdedek oltalma
Mint kisded feküdt a jászolban;
Ezt átlátva így szól
A szülöttnek anyja:
«Mi ez már, fiam?
Mikénten fogantál?
És mikénten vagy enyém?
Im látlak téged
Részemnek s bámulok,
Hogy emlőm tejel
És férjes nem vagyok;
Im látlak téged
A pólya között;
De tiszta, szűzies voltom'
Épségben levőnek tudom,
Mert te mint őre annak
Jöttél e világra nékem,
Te újdon gyermek, te örökéltű Isten.

3. *str.* Magasztos fejdelem,
Mi közöd van a szegényhez?
Egeknek mestere,
Mért jöttél le az emberhez?
Mért örvendsz a zúgnak
És kedvelsz egy jászolt?
Im nincsen helye
Szolgáló lányodnak
Egy valamely szobában;
Nem mondok helyet,
De egy kis zúgom sincs,
Mert ez is maga
Másnak a sajátja.
Ám Sára, mikor
Megszülte fiát,
Sok földnek birtokát kapta,
S nekem egy zúgocskám sincsen;
Kaptam barlangot lakul,
Melyben önszántadból lakol,
Te újdon gyermek, te örökéltü Isten.»

4. *str.* Ilyféle szavakat
Forgatva titkon magában,
S a titkos dolognak
Tudóját kérve imával,
A Mágusokat hallja.
Kik keresik fiát,
És nekik tüstént:
«Mondjátok, kik vagytok?»
Igy szólott a hajadon.
És ezek hozzá:
«Te mondd meg, hogy ki vagy,
Hogy te egy ilyent
Megszültél magzatul?
Ki a te atyád,
Ki a te anyád,
Hogy atyanélküli fiú
Anyja és dajkája levél?
Kinek csillagát látva
Hamar beláttuk, hogy megjött
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten.

5. *str.* Balaám szorgosan
Kifejté nekünk ugyanis
A szavak értelmét,
Melyeket adott jóslatként,
Azt mondva, hogy majdan
Egy csillag fog kelni,
Egy csillag, minden
Jóslatnak és jelnek
Az érvényét kioltva;
Egy csillag, bölcsek
Hasonlat-mondását
S itélő szavát
S rejtélyét megoldva;
Egy csillag, eme
Szép csillagfénynél
Fölötte fényesebb sokkal,
Mert mindjét ő hozta létre;
Melyről jósolva az volt,
Hogy majd Jakabtól kivillan
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten.»

6. *str.* E csodás szavakat
Mária a mint meghallá,
Méhének szülöttét
Borulva térdre imádá
És sírva ezt mondá:
«Mily nagy nekem, fiam,

Mily nagyon minden,
A mit te megtevél
Az én szegény voltommal.
Im nézd a Mágus
Kinn vár mind te reád;
Keleti népek
Parancsoló fejei
Az arczod fényét
Meglátni kérik,
És látni kivánja hően
Népednek dúsgazdag része;
Mert im valóban e nép
Tied, a melynek megjöttél,
Te újdon gyermek, te örökéltü Isten.

7. str. Mivel hát im a nép
A tied, fiam, parancsold,
Hadd jöjjön házadba,
Hogy lásson menten ámulva
Dúsgazdagnak szegényt,
Megtiszteltnek koldust;
Mert téged birlak
Kincsemül s dicsemül,
És ezért nincs szégyenem;
Te benned van a
Kegy és az igazság;
Jöjjenek, engedd,
Lakodba szaporán;
Mert föl sem veszem
A szegény voltom',
Hisz téged kincsemül birlak,
Kit jönnek királyok látni,
Király kérdezve kérdvén
S Mágus, a világra hol jött
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten?»

8. str. És Jézus, a Krisztus,
S valóban a mi Istenünk,
Szellemét érinté
Titkosan saját anyjának:
«Im vezesd be», mondván,
«Kit igével hoztam;
Mert igém az, mely
Tündökölt azoknak,
Kik kerestek engemet,
Mert csillag-kép az
A szemmel látásnak,
De erő-forrás
Az észszel látásnak.
Elkisért Mágust,
Mint az én szolgám,
S most is még ottan áll folyton,
Betöltve kötelmét híven,
S fénynyel mutatja azt a
Helyet, a világra hol jött
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten.

9. str. Fogadd be most, te szent,
Fogadd, kik engem fogadtak;
Mert bennük vagyok én,
Miként a tennen öledben;
Nem esem el tőled,
És velük is vagyok.»
Im ő kinyitja
Az ajtót s fogadja
A Mágusok csapatát;
Az ajtót nyitja
Ő, a meg nem nyitott
Kapu, mit Krisztus
Járt csak meg egyedül;
Az ajtót nyitja
A meg nem nyitott,
Ő, kit meg nem fosztott senki
Szűzesség kincsétől soha;
Im ő nyitja az ajtót,
Kitől született az ajtó,
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten.

10. str. Mágusok azonnal
Siettek be a lakásba,
És látva a Krisztust,
Ijedten látták odabenn
A szülöttnek anyját
Meg jegyesét ennek,
És félve mondák:
«E fiú előttünk
Nem emberi származék.
De hogyan, te szűz,
Látjuk a társadat,
Jegyesed' mostan
Házadnak beljében?
Nem szeplős-e az
Újszülött gyermek?
Csak nehogy gáncsodra váljon,
Hogy veled lakozik József.
Sok nép irigyed lévén,

Nézi, a világra hol jött
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten?»

11. str. «Megmondom», így szólott
Mária Mágus csapatnak,
«Hogy miért tartom itt
Józsefet benn a házamban
Megczáfolni mindet,
Ki ellentmond nékem;
Mert maga mondja
El majd, a mit hallott
Az újszülött kisdedről;
Mert álomképben
Látott egy szent angyalt,
Ki mondá néki,
Hogy honnan fogantam;
Egy tüzes látvány
Megadta éjjel
A titok értelmét néki,
A mire aggódva gondolt;
Azért van nálam immár
József, hogy mondja meg, mint van
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten.

12. str. Elmondja maga majd
Mindazt, mit hallott magában;
Leírja érthetőn
Mindazt, mit látott először,
Az égbeli csodát
És földbeli dolgot,
A pásztor népet,
Mint dalolt egyszerre
A földi az égivel,
A mikor téged,
Mágus nép, haladva
Előre fénylő
Csillag-kép vezetett.
Igy félre téve,
Mit mondál előbb,
Beszéld el sorjában nekem,
A mi most megtörtént véled,
Honnan jöttél és miként
Tudtad meg, hogy közénk megjött
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten?»

13. str. Igy mondá ezeket
Nékik a fényes hajadon,
És kelet népének
Fáklyái erre így szólnak:
«Te akarod tudni,
Hogy mint jöttünk s honnan?
A cháldus földről,
A hol nem mondják ezt:
«Az Isten az ég ura»;
És Babylonból,
A hol nem ismerik,
Forrása ki a
Tűznek, mit tisztelnek;
Im ottan kelt föl
És hozott ide
Az isten-gyermek tüze
A perzsa-földbeli tűztől;
Tüzet, mely emészt, hagyva,
Tüzet, mely világít, néznünk:
Az újdon ifjút, az örökéltü Istent.

14. str. Hiuság hivsága,
A mi van, minden, földünkön.
De senki sem akad
Közülünk, ennek tudója.
Mert az egyik csábít,
És a másik téved.
Igy hát, szűz leány,
Hála a fiadnak,
Ki megváltott bennünket
Nem tévedéstől
Csupán de bajtól is
Tömérdek tájon,
A melyen átmentünk
Sok hitlen nép közt,
Nem értve nyelvük',
Mindenütt járva a földön,
S mindenütt taposva tájit,
Csillag mécsfénye mellett
Nézve, a világra hol jött
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten?

15. str. De a míg magát azt
A mécsest birtuk vezérül,
Jeruzsálem terét
Keresztül-kasul bejártuk,
Im kutatva joggal
A jósszózat szerint;
Mert tudtuk immár,
Hogy megjön egykoron
Az Isten azt vizsgálni;

És a mécsfénynyel
Mindenütt bejártuk,
Akarva látni
A nagy itélkezést;
De meg nem leltük,
Mert veszve eltünt
Szekrénye mind ama drága
Kincscsel, a melyet birt előbb:*
Régi dolgok elmultak,
Mert im megújított mindent
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten.»

16. str. «Rajta!» szól Mária
Mágusok hivő népének:
«Jeruzsálem terét
Egészen körüljárhattad,
A végzetes várost,
A próféta-gyilkost?
És épen miként
Mehettél rajta át,
Mely mindennek ellene?
És viszont miként
Nézte el Heródes,
A törvény-gázló,
A halált lihegő?»
S a Mágus erre
Ezt mondja: «szűz nő,
Nem nézett bennünket ő el,
Hanem mi szedtük rá csellel
S mindent kerültünk gonddal,
Nézve, a világra hol jött
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten?»

17. str. Mikoron ezeket
Hallotta anyja Istennek,
Igy szólott hozzája:
«Heródes tőled mit kérdett,
A fejdelem, és a
Pharizeus népség?»
«Heródes elsőbb
S azután szavára
Tennemzeted fejei
A csillag keltét,
Mely mostan világol,
S idejét kérdék
Mi tőlünk szorgosan;
És ezt megtudva,
Mint mit sem tudók
Óhajt nem éreztek látni
Őt, a kit kutattak nagyon,
Holott kutatva kellett
Volna megismerni nékik
Az újdon fiút, az örökéltü Istent.

18. str. Balgáknak tartának
Bennünket ők, a tévelygők,
S kérdeztek bennünket:
Honnan és mikor jöttetek?
Hogy jártatok sötét
És kietlen úton?
Mi pedig tőlük,
Mit maguk is tudtak,
Most viszontag kérdezők:
Ti egykor régen
Mikénten jártatok
Rengeteg pusztán,
Melyen álhattatok?
A ki volt vezér
Egyyptom felől,
Az volt a vezére most is
Cháld földről közelgő népnek:
Egykor oszlopos tűzzel,
Mostan mécscsel, mely mutatja
Az újdon fiút, az örökéltü Istent.

19. str. E csillag mindenütt
Útunknak volt a vezére,
Mint nektek a Mózes
Vezérlő varázsvesszeje,
Az Istennek hitét
Kisugárzva fénynyel;
Ti egykor manna
Tápszerét vettétek
És sziklának italát;
De minket ennek
Reménye tölte el;
Örömét ennek
Hogy majdan élvezzük,
A perzsa földre
Im visszatérni
Páratlan utakon járva
A kedvünk nem tartja mostan,

* V. ö. Szentírás, II. Makkabæusok, 2.

Vágyván szemlélni szemben
S zengve fohászszal imádni
Az újdon fiút, az örökéltü Istent.»

20. *str.* Imigyen szólottak
Igazat mondó Mágusok,
S minden megpecsélt
Valóként a szent hajadon,
Mert mindkét fél szavát
Igazolja ténynek
A gyermek, ennek
Megszülő méhét
Kimutatva szűzinek,
És Mágus népnek
A hosszú út után
Épen megtartva
Elméjét s lépteit;
Mert senki köztük
Im el nem fáradt,
Miként el nem lankadt menve
Habakuk Dániel után;*
Mert a próféta-isten
Jött a Mágusoknak is meg:
Az újdon gyermek, az örökéltü Isten.

21. *str.* Mindezen beszédnek
A sorját ejtvén sorjában,
Adományt adtak a
Mágusok s híven imádták
Az ajándék színét,
A kenőcsök javát;
Im aranyt s myrrhát,
Azután tömjént is
A Krisztusnak adának
Igy szólva: «Fogadj
Adományt, hármasat,
Mint három-szent dalt
Seraphim ajkiról;
Ne vesd el, mint a
Mit Káin adott;
De fogadd szivesen, mint azt,
Mit Ábel hűséggel nyújtott,
Fogadd tenszülőd által,
Kitől megszületél nékünk,
Te újdon gyermek, te örökéltü Isten.»

22. *str.* Látva a szeplőtlen,
Mágusok miként hoznak új
És fényes adományt
És miként esnek térdükre,
S a csillagot látva
És pásztorok népét,
Mindezek tudó
Urához fordult s így
Szólt esdeklő imában:
«Fogadva hármas
Adományt, gyermekem,
Teljesítsd három
Kérelmét szülődnek:
Az égi üdvért
Esdeklek hozzád
És a föld-termésért kérlek
S mindenért, mi lakik a földön;
Kérlek, békülj ki minddel,
Mert én szültelek még téged,
Az újdon fiút, az örökéltü Istent.

23. *str.* Nem vagyok én csupán
Tenanyád, kegyes gyermekem,
Mint a ki tejet ád
Néked, a tejet adónak:
Mint mindenek anyja
Leborulva kérlek;
Te tettél engem
Emberi nememnek
A szájává s díszévé;
Mert im én vagyok
Széles e világnak
Hatalmas őre,
Bástyája, támasza;
Én reám néznek
Az édenedből
Régente elűzött lelkek:
Engedd meg nékiek immár
Látni s érezni végre,
Hogy én szültelek meg téged',
Az újdon fiút, az örökéltü Istent.

24. *str.* Mentsd meg a világot,
Mert ezért jövél világra;
Vidd véghez dolgaid',

* V. ö. Szentírás, Dániel, 14, 35.

Mert ezért gyultál ki fényben
A Mágusnak s nékem
S a világnak mostan;
Im Mágus népség,
Melynek megmutattad
Az arczodnak sugarát,
Borúlva térdre
Ad gazdag adományt,
Hasznosat, szépet,
Keresett kincseket;
E kincsek árán
Kell nekem immár
Síetni Egyyptom felé,
Távozni miattad, veled,
Te, én vezérem, fiam,
Te, én gazdagítóm, nemtőm,
Te újdon gyermek, te örökéltü Isten.»

A második periodusba tartozik *Sergius* patriarcha is, ki 626 táján írta «Acathistus» czímű hymnusát, mely a görög egyház legünnepeltebb dala, s az egyedüli régi hymnus, mely mai napig megmaradt az egyház szertartásában; neve onnan van, hogy az énekesek ennek a dalnak előadásánál állottak, holott más dalokat ülve énekeltek el.

A *világi* költészet elnevezésen nemcsak a tisztán világi, hanem azokat a vallásos jellegü műveket is értjük, melyek nem az egyházi praxis szempontjából készültek, tehát nem liturgikus természetüek, mint az imént tárgyalt egyháziak, hanem csakis irodalmi czélból irattak. Az ide tartozó művek többé-kevésbé antik irodalmi fajok folytatásai és antik versmértéküek, de előfordul náluk a versus politicus is. Az ide tartozó költők közül fölemlítjük *Quintus Smyrnaeust*, *Nonnust* és *Musaeust*. Ez utóbbi szerzője a «Hero és Leander» czímű hirneves, szép kis (340 versből álló) elbeszélő költeménynek, melynek tárgya röviden a következő: Leander ifju Abydusban a Hellespontus ázsiai partján, Hero Aphrodite papnője az Abydussal szemközti Sestusban az európai parton; Leander minden éjjel átúszik a Hellespontuson Heróhoz, de egy vihar alkalmával elpusztul; Hero meglátva holt tetemét a tengerben, maga is beleugrik és meghal. E tárgyat Schiller szép feldolgozása, de különösen a Grillparzeré (Des Meeres und der Liebe Wellen) tette újabban ismeretessé. Mutatványul adjuk a költemény utolsó harmadát Tóth Sándor fordításában:

Széjjelözönlik az éj sürü fátyola messzevidéken,
Álmokat oszt a szemekre; csak ő marad ébren, az ifjú.
Ott áll tajtékzó tenger sürü habjai mellett,
Vágyva tekint kutató szeme szét, vajon érkezik-é jel,
Fáklya-világ üdvözli-e őt a távoli parton?
— Mára reménycsillag, későbbre halotti szövétnek? —
Héró látja, miként üzi messze az árny a világot,
Fáklya tüzét meggyujtja legott. Az a fény hevesebben
Készteti az epedő ifjút sietésre; az üszköt
Érzi belül maga is rögtön. Hanem a tovaomló
Hullám fodrai közt a gyors örvény remegésbe
Ejti szivét, s ama vágy ellen harczolni erőtlen.
És szilaj érzés közt rebeg ily szót hangzatos ajka:
«Kellemes a szerelem, de a viz mérges dühe rémít.

A tenger heve fojt, de a kéjek örök tüze sorvaszt.
Óh sziv kéje! borulj ama tűzre, s feledd el az örvényt!
Óh iramodj' az öröm szüzi karja közé! A haboktól
Mért reszketsz? feleded, hogy a habnak Küprisz a lánya?
Elsimul a hullám, ha kivánja, s bajod vele enyhül.»
Igy szól; és haladék nélkül széthányja ruháit,
Vállaihoz veszi föl kötegül, sebesen fut a parthoz;
Zúgó hullámok veszik őt gyorsan körül aztán,
S a locsogó vizeken tovaúszik a fáklyairányban:
Ő a hajó és vállai közt evezője az öltöny.
Héró tornya magas tetején lesi-várja az ifjút,
Fáklya-tűz ég keze közt, szikrázik a fénye. Ruhája
Védi meg azt, mikor a zivatar dühe ellene fölkél.
Végre a part útját szegi, és elhozza Leandert.
Sebtibe' kél, lihegő szive nem tarthatja futását,
És kimerült ifját keblére szorítja a szép szüz.
Játszi szökellés közt feltárja előtte a termet,
Majd csepegő habokat testén szárítva lepellel
Illatozó rózsás olaját hullatja fejére,
S a sürü tengeriszap gőzét rózsái mulasztják.
Készteti szép ifját lenyugodnia ős kerevetre,
Karja közé omol és ily szót csal a kéj ajakáról:
«Óh férj! annyi baj ért, mennyit nem szenvede ifjú;
Annyi vihar zúgott körüled, dühe annyira gyötrött,
S a keserű hullám százszor felkapva omolt rád:
Jer, pihenőre találsz itt ifjú! borulj kebelemre!» —
Hallja Leander a szép szólót, epedezve megoldja
Hímes övét, s Küprisz szüzi titka beteljesül ekként.
Nászukat ünnepi fény s hymnuszdal nem díszesíti;
Isteni Herához nem eseng szárnyalva fel a dal;
Fáklya-világ lobogó szikrát nem szór körülöttük;
Lenge leány karban nem lejti az ünnepi tánczot;
S nincs atya, nincs anya, hogy zenghesse fölöttük a nászdalt.
Óh csak a csend hoza kéjt a gyönyörszült pillanatokban;
Óh csak a játszi homály vezeté nászához az ifjút,
S nem zavará zajos ének az éj csöndes nyugodalmát.
Nászvezetőül az éj szolgált folyton, de a hajnal
Még sohasem költhette fel őt szép kedvese mellől.
Óh! a gyönyör nem elég neki, ujra epeszti Leandert,
S izzóbb lészen a vágy, valahányszor elér Abydoszba.
Szép ivü Héró is feled ősi tilalmat azontúl,
A nappal szüzi lányt hitvesként várja az alkony,
S a ragyogó napfényhez eseng, kissé maradozzék....
Sors vad kénye miatt igy leplezik ők a szerelmet;
Titkos a kéj, gyönyörélv, — epedéseik ócska jutalma —
És az is oly rövid életü; sorsüldözte szerelmök —
— Annyi veszélyek után hervadtan enyészik azonnal. —
Majd a vidék szelid árnya felölt rideg és fagyos öltönyt,

S elvonszolja legott panaszos morajját a szeleknek;
Zúgó förgetegek kavarognak erős rohamokban,
S fölszedik a tenger nagymélyü, titokzatos öblét:
Hab habot ér, örvénybe szakad, s zajosan tovaömlik.
Igy a hajós megküzdeni fél áldáz vihar ellen,
Útja-szegetten eláll, partot keres ott a közelben.
Óh, csak az ifjú szivét nem epeszti a bősz elem; ádáz
Vészek előtt, vihar ellen erős, mikor ott a magasból
Annyi gyönyört hirdet lángjával a régi szövétnek,
S küzdeni készteti őt a viharfölverte habokkal.
Mért epedett, Héró! a szerencsétlen szived annyit?
Jobb, ha marad szép ifjad; a tél fenyegetve közelget.
Oh, ne bocsásd ama fényt hirdetnie ujra szerelmed'!...
Hasztalan! ott tartod lobogó fáklyád a sötétben;
Az nem is érti szived többé, — hirelője halálnak.
Fátyolos éj közepén hevesebben tombol a szélvész,
Százerejű vihar űzi tovább a habok közelébe,
S terhe alatt meredek partok bomlottan inognak:
Ekkor ered viharos habok árja közé le az ifjú...
Semmi se tartja tovább, mikor annyira készti szerelme.
Hab habon ül ezalatt, habos oszlopot alkot a tenger,
S fellegek útja között szélvész dühe ujra ledönti.
Hosszú zsivajgás közt üzi Evrosz az esteli szellőt,
Majd Boreász Nótoszt fenyegetve süvölti haragját;
Borzadoz a hullám viharok rémes morajától.
A könyörületlen szélvész üzi-hajtja Leandert.
Annyiszor ejti szavát könyörögve habon szült Afrodytéhez,
Majd meg a tenger urát zaklatja esengve fohásza.
Néma az istenség, Evroszt nem hallja a Párka,
Vad Boreász se figyel többé Nymfája nevére.
A sebes örvényű habok árja lenyügzi a küzdőt,
Bolyg, a hogy űzi a víz; kimerülnek tagjai, végre
A küzdés heve közt tehetetlenül összeomolnak.
Nincs könyörület a hullámban: betolúl ajakába,
És a szegény ifjú vele hosszasan iszsza halálát.
Szélrohamok közepett egyszerre kialszik a fáklya:
S életet és hitvest egyszerre veszít el az ifjú.
Héró nyugtalanúl figyel a sürü éjben; egyetlen
Pillanat is leverő érzéseket olt a szivébe.
Hajnali fény tör elé, s nem hozza el ifja szerelmét;
Nézi a csillapodó tengert, ha nem érte-e balsors,
És nem bolyg-e a nagy tenger hátán valamerre
Ellobogó fáklyája miatt? S im az ős torony alján
Látja mohos sziklák közepett temetetlen a testét...
Keble haván gyönyörű fátylát megtépi legottan,
És kimerülten aláveti szép testét a magasból.
Igy halt meg Héró deli kedvese hamvai mellett:
Hosszas kínok után szivök egygyéforrt a halálban.

A byzantiumi **próza** fajai közül első sorban a *theologiát* említjük A középkori görög irodalom általában véve egyházi jellegü, összes termékeinek nagy része theologikus természetű s így a theologikus prózairodalom is valóban hatalmas kiterjedésünek mondható. Mivel azonban ez az irodalom ezúttal nagyon is távol áll közelebbi érdeklődésünktől, ezennel csak fajainak kiemelésére szorítkozunk, melyek a következők: 1. Dogmatika és polemika, vagyis a keresztyén hit tanait (dogmáit) megállapító és az idegen tanokkal szemben vitázó irodalom; 2. exegesis, vagyis a szentírás magyarázásával foglalkodó irodalom; 3. ascetika és mystika, azaz a keresztyén emberhez méltó, a világtól elvált és magába szállt élettel, továbbá a keresztyén mysticismussal vagyis a phantastikus, pantheismushoz hajló vallási rajongással foglalkodó irodalom; 4. az egyházi szónoklat, a homiletika művei; 5. hagiographia, azaz kiváló keresztyének (martyrok, szentek) életét tárgyazó irodalom; 6. catenák, t. i. a keresztyén írók műveiből vett kivonatok, melyek egy-egy themára vonatkozva tartalmilag úgy függenek össze egymással, mint a láncszemek.

Alig van népnek oly nagy *historiai* irodalma, mint a görögnek. Szakadatlan sorrendben követik egymást a történetírók Herodotostól egészen a mai napig. Majdnem két és fél évezreden át szüntelenül irják keletnek történetét. A byzantiumi kor történetírói két, egymástól úgy a tárgyra mint a formára valamint a közönségre nézve, melynek műveiket szánták, jelentékenyen különböző csoportra oszlanak, t. i. történészekre és krónikásokra. A történészek rövidebb időszakokat, rendesen saját korukat vagy az azt röviddel megelőzőt tárgyalják, tehát korabeli történetet adnak. Nyelvükben antik mestereket követnek, pl. Herodotost, Thukydidest, Polybiost, tehát dictiójuk antik és közönségök az udvar emberei, a magasabb egyházi és hivatalbeli férfiak. De nemcsak a nyelv tekintetében, hanem a történetírás lényegének és feladatainak felfogásában is uralkodik náluk az antik traditio: van kritikájuk, törekesznek jó informatiókra szert tenni, elbeszéléseiknek okmányok és levelek közlésével adnak hitelességet, pontosan leírják az események helyeit, előszeretettel közölnek geographiai és ethnographiai adatokat és mindnyájan nagy súlyt fektetnek a diplomatiai és theologiai conflictusoknak kiemelésére; törekesznek tárgyilagosságra, habár ezt nem is követhetik mindig híven a despotikus nyomás folytán, a mint ez különösen az udvari történészeknél látható. A byzantiumi történészek a byzantiumi próza fejei, és a középkori görög szellem, kivéve az egyházi költészetet, az irodalom egy fajában se létesített oly jelentékenyet, mint a történetben. Minden antik utánzás daczára is az anyag, melyet a történészek feldolgoztak, egészen új és épen nem jelentéktelen: Justinianus, Belizár és Narses hatalmas alakjai, az ország óriási erőkifejtése a macedoni császári ház idejében

(a IX—X. századokban), a politikai és irodalmi felvirágzás a Comnenusok alatt (a XI—XII. századokban), egy ezredéves küzdelem borzasztó külháborúkkal és belső conflictusokkal, bámulatos hősi tettek, a legfinomabb diplomatia furfangjai, az emberi természet legszebb és legelvetemedettebb vonásai: mindezeknek megfelelő rajza bizonyára nem csekély fontosságot és kiválóságot ad műveiknek.

A byzantiumi történetírók másik csoportjának, a krónikásoknak tárgya a világtörténet, melyet a legrégibb időktől, rendesen a teremtéstől, egészen korukig levezetnek; legtöbbnyire kritika nélkül irnak, a forrásokat mellőzik, csak compilálnak és vezető elvük az egyházi szempont. Egyszerű mondatokban, általánosan érthető és a néphez közel álló nyelven írnak, mely azonban formátlan és nehézkes eszköz marad kezükben. Szerzőik többnyire hiányos míveltségü szerzetesek, kik a nép tömegének, különösen a szerzetesek félmívelt ezreinek írnak, s ez az oka, hogy a krónikák a középkor culturájára nézve fontosabbakká lettek, mint a szűk irodalmi köröknek szánt, magas antik stilusban irt történeti művek.

A krónikák másik értéke abban áll, hogy részint elveszett történeti műveket pótolnak, részint a történészek műveinek sorozatában mutatkozó hézagokat kitöltik. Eredetük valószínüleg a városi annalesekben keresendő, s innen van, hogy a régibb krónikások a világtörténetet az ő szűkebb hazájuk szempontjából tekintik. A XIII. századtól kezdve a krónikások a mindinkább megerősödő classicus nyelvű történetírással szemben egyre jobban és jobban háttérbe szorulnak. E két főcsoporton kívül kisebb fajta történeti művek, ú. m. monographiák, biographiák, okmányok stb. csak nagyon mellékes szerepet játszanak.

E korszakba tartozik az V. századbeli *Priscus rhetor*, a ki csak töredékekben ránk maradt, nyolcz könyvből álló munkájában megírta a byzantiumi birodalomnak korabeli történetét, nevezetesen az Attilával (433—453) folytatott harczokat II. Theodosius (408—450) alatt, melyekben a hun király csapatai legyőzték a byzantiumbelieket és egészen a Thermopylæig hatoltak, úgy hogy Byzantium csak területátengedéssel, hadisarczczal és évi adóval tudott szabadulni a félelmetes ellenféltől. Theodosius 448-ban Priscust Maximinussal együtt követségben küldte Attilához, és Priscusnak ezen útjáról szóló, finom észlelésen alapuló követi jelentése első rangú forrás és rendkívül becses adalék Magyarország régi hely- és néprajzához.

E korszak legkiválóbb történetírója *Procopius* a VI. századból. Kiváló tehetsége és míveltsége folytán Justinianus hires hadvezérének, Belizárnak, titkárává lett s e minőségében mindenüvé követte őt hadjárataiban, Afrikába, Itáliába és a perzsák ellen keletre, épen úgy, mint

Scipiót Polybios. Megírta Justinianus korát (527—565) három egymást kiegészítő fontos munkában.

A *philosophia* a korai byzantinismus korszakának elején még utoljára nagyobb lendületet mutat az újplatonismus terén (kiváló képviselői *Plotinus, Porphyrius, Iamblichus, Proclus*), melynek azután teljesen véget vetett a különben is már csak tengődő athéni újplatonikus iskolának Justinianus által 529-ben való bezárása. Önálló és termékeny philosophiai tevékenység a későbbi középkorban épen olyan kevéssé fejlődhetett ki keleten, mint nyugaton. A byzantiumi philosophia egészben véve olyan, mint a korabeli nyugati: mind a kettőnél meg van az a törekvés, hogy az ókori philosopia tanait kiegyeztesse a keresztyén tanokkal és mind a kettőnél nagy szerepet játszik az ókori philosophiai művek bő magyarázása és körülírása. Byzantium a termelés tekintetében szegényebb a nyugatnál, viszont a kelet magáénak vallhatja a középkori egyházi philosophia megteremtőjét, *Johannes Damascenust* (VIII. század). Csakhogy ennek a kiváló férfiunak fellépése azzal a hátránynyal járt, hogy művei canoni tekintélyre jutván, az egyházi philosophia terén minden további fejlődésnek útját állották. Ő utána inkább csak az ókori philosophusoknak iskolaszerű tanulmánya mutatkozik Byzantiumban, mely különösen a XI. századtól kezdve élénkül, a mikor a IX. században alapított Bardasféle konstantinápolyi főiskola újból életre ébred és ennek philosophiai tanszékére a fényes tehetségű *Psellus* lép. Ettől az időtől kezdve, épen Psellus működése folytán, Aristoteles mellett Platont is szorgalmasan tanulmányozzák, míg nyugaton Aristoteles tanulmánya mindenek felett uralkodott.

A *sophistika, rhetorika* és *epistolographia* szorosabb rokonságban állnak egymással. A sophista elnevezés jelenti nemcsak a tudásukkal kérkedő álphilosophusokat, hanem azokat is, kik beszédbeli művészetükre voltak büszkék s a kik részint mint a szónoklat mesterei, részint mint vándor ünnepi szónokok szerepeltek. Ez az utóbbi értelemben vett sophistika kettős fénykorát élte egyrészt a római korszakban mint régibb sophistika, másrészt a korai byzantinismus korszakának elején (a IV. században) mint újabb sophistika (fő képviselői *Libanius, Themistius, Himerius, Julianus Apostata*). Mind a két időszakban a sophistika általában véve mint a hellén míveltség ápolója, terjesztője szerepel. A sophisták mindenütt tanítottak, és előadásaikhoz járultak mindazok, kik szerepelni akartak az államban; sőt még hírneves egyházi atyák is, mint Basilius és Gregorius Nazianzenus, sophisták tanítványai voltak; továbbá, mivel a politikába elegyedniök nem volt szabad, szerepeltek a sophisták mint vándor ünnepi szónokok a császárok vagy helytartóik ünnepélyes fogadtatásánál, templomok, odeumok felavatásánál, halotti szertartások-

nál és nyilvános ünnepeken. A rhetorikát, inkább mint a stilusnak semmint a beszédnek művészetét, szorgalmasan tanulmányozták a byzantiumi korban, a nélkül azonban, hogy új methodushoz jutottak volna. Ennek az egész kornak nagyszámú rhetorikai munkái mind a II. századbeli Hermogenes és IV. századbeli Aphthonius rhetorikáin alapulnak, azzal a különbséggel, hogy a mythologiából és történetből kidolgozásra választott themákhoz keresztyén tételek is járulnak. Különösen kiemelendő Palæstina Gaza városának főképen az V. és VI. században virágzó rhetor-iskolája, mely dagályos stilusával még az ókori úgynevezett ázsiai stiluson is túl akart tenni, a mint hogy általában véve a dagályosság mindvégig jellemzi a byzantiumi dictiót. A rhetorika körébe tartozik az epistolographia is, vagyis a levélírás tanítása, mely a byzantiumi korban, a mikor már az élő nyelv jelentékenyen eltávolodott az irásban szem előtt tartott antik stilustól, nagyon is szükségessé vált. Ezért maradt fenn ebből a korból számos ily fajta munka.

Julianus Apostata.
(Aranyérem.)

A *regény* a görögöknél a sophistika talaján fejlődött ki. Miután ugyanis az alexandriai erotikus elegia magát lejárta és ugyanennek a korszaknak szövevényes szerelmi kalandokban gazdag vígjátéka, az újattikai comœdia, szintén leszorult a szinpadról, a sophistika, mely kezdettől fogva a költői próza művészetét képviselte, mohón kapott az alkalmon, hogy a szerelmi kalandok történeteit nagy mértékben kedvelő közönség kivánságát kielégítse. Adta tehát a szerelmi eseményeket a kötött forma mellőzésével prózai formáju de ékes nyelvezetű költői elbeszélésekben, hogy így azokat mint olvasmányt mindenki könnyen élvezhesse. Tehát a regény lényege a szerelmi tárgy — azért nevezték a görögök «szerelmi elbeszélésnek» — de minden középkori görög regénynek közös nagy hibája az, hogy nélkülözi a valószinűséget és természetiességet, mert a regényírók, számolva közönségüknek a csodatörténetek és mesés elbeszélések iránt való nagy előszeretetével, még túl is törekedtek tenni a comœdia merész leleményű kalandjain. Sajátszerű, hogy a regény a VI. vagy VII. századtól kezdve egészen a XII. századig teljesen hiányzik, a minek oka bizonyára az illető időszak kiválóan keresztyén jellegében keresendő, a mennyiben az irodalmat ekkor majdnem kizárólagosan egyháziak mívelték. De a XII. és többi századok regényeiben már a verses forma uralkodik.

A syriai *Heliodorus,* kinek az V. század előtt kellett élnie, szerzője a legterjedelmesebb, legolvasottabb és legjobb középkori, «Theagenesről

és Charicleáról szóló æthiopiai történetek» czimű, tíz könyvből álló görög regénynek, melynek tárgya nemcsak a görög, hanem az olasz és franczia költészetre is hosszú időn át sokszoros hatást gyakorolt. A regény fő előnyei a tiszta szerelemnek és nemes gondolkodásmódnak megkapó rajza, az élénk leírások és az érdeklődésnek mindvégig ébren tartása.

Longus szerzője az első pásztorregénynek, mely különösen a renaissance idejében örvendett nagy közkedveltségnek és hírnévnek. Négy könyvből álló, «Pásztor-elbeszélés Daphnisról és Chloéról» czimű regénye nem egyéb, mint a bukolikus múzsa utolsó terméke prózai formában. Mint az idyllek, úgy ez a költemény is be van népesítve a nymphák és pánok kedves alakjaival, csakhogy a pásztorélet ártatlanságával nagy ellentétben állanak a meztelen érzékiség rajzai. Egészben véve a legjobb görög regények közé tartozik; a jellemek rajza tekintetében felülmúlja összes görög társait és a tárgy egyszerűségének megfelelő előadása az egyszerű stilus mintaképének tekinthető. Longust nagy tiszteletben részesítették kortársai és utódai, de csak a stilus tekintetében követték; az olasz, franczia és spanyol pásztorköltészetre azonban nagy hatást gyakorolt regénye.

A regénynek mintegy alfaját képezik az *erotikus levelek (Alciphrontól, Aristaenetustól)*, mely műfaj feltalálójának Ovidius tekinthető. Az ő Heroidái sok utánzóra akadtak, de különösen a görög sophistika karolta fel mohón ezeket a koholt leveleket, miután már régebben is a rhetorok kedvencz feladata volt nagy embereknek, különösen bölcsészeknek és szónokoknak neve alatt irni leveleket.

Az a szoros kapcsolat, melyben a byzantiumi szellem az ókorival állott, már külsőleg is kifejezést nyer abban a tényben, hogy a középkori görögök *ókori philologiájának* ránk maradt termékei, nem tekintve a theologiát, összes irodalmi műveiknek körül-belül a felét teszik. Igaz, hogy irodalmuknak ez a része, mint már említettük, a leggyarlóbbak közé tartozik, hogy ebbeli munkáik igen kevésnek kivételével nem egyebek mint az alexandriai és római korszakbeli tudós munkák bőszavú fel- és kihasználásai; de másrészt tagadhatatlan, hogy philologusaiknak köszönhetjük az ókor szellemi kincseinek megmentését, és hogy műveik mint régi tudományossággal gazdagon megrakott tárházak az ókor búvárlásának nélkülözhetetlen segédeszközei. Az ide tartozó irodalom a következő ágakra osztható: 1. szövegértelmező- és javító-munkák (polyhistorok művei, scholionok); 2. szótárak; 3. nyelvtanok és schedák vagyis az ókori szövegek egyes helyeit grammatikailag magyarázó jegyzetek; 4. metrikai és zenei munkák, melyek a nyelvtanokkal együtt a byzantiumi philologiának leggyengébb oldalát teszik; 5. közmondások (sententiák) gyűjteményei.

A *szaktudományok* az ókori philologiánál is távolabb állván jelenlegi érdeklődésünktől, be kell érnünk azoknak egy-két szóval való fölemlítésével. A jogtudományi munkák nyelve eleinte még a latin, de már Justinianus (527—565) óta az ország törvényei görög nyelven irattak; az orvostudomány főforrásait Hippocrates és Galenus művei képezik. A mathematika, astronomia, astrologia terén csak a Palæologusok korában (XIII—XV. század) indul meg a tevékenység a perzsa és arab tudomány hatása és az ókori görögök tanulmánya folytán; a zoologia, botanika, mineralogia, alchemia szintén a régiek tanulmányát mutatja, míg az önállóbb művek bizonyos phantastikus nézetekről tanuskodnak. Sajátszerű, hogy a hadtudomány terén a gyakorlattal ellentétben áll az elmélet. Míg t. i. a byzantiumi praktikus hadtudomány különösen a X—XII. századokban a szárazföldi és tengeri haderő igen magas fokú kiképzését mutatja, melynek segítségével lehetségessé vált a sok barbár hadakkal szemben szép eredményeket elérni, addig az elméleti hadtudomány terén igen kevés önálló értékű munka van, mert ezek főképen az ókori görög taktikusok kivonatolásán alapulnak, jóllehet a régi tanok már nem bírhattak érvénynyel szemben a megváltozott viszonyokkal.

A *népies* prózairodalomból ebben a korszakban emlékezünk meg a *Barlaam és Joasaph* vagy *Josaphat* czimű népkönyvről, a mennyiben t. i. valószinűleg nem Johannes Damascenus a szerzője a VIII. században, hanem egy palæstinai szerzetes a VII. század első felében. A középkornak ez a hírneves, nagybecsű terméke azok közé a nemzetközi népkönyvek közé tartozik, melyek különösen a keresztes háborúk idejében a XII. és XIII. században kelet és nyugat között előálló culturalis kölcsönhatások folyamán kerültek messze keletről Európába. Tartalma röviden a következő: India pogány királya Abenner a csillagvizsgálóktól megtudja, hogy kitünő fia Joasaph a keresztyén vallásra fog áttérni. Ezt megakadályozandó, fiát egy ragyogó palotába zárja és csupa ifjú, szép szolgákkal veszi körül, hogy ne ismerje meg az élet nyomoruságát. Egyszer mégis meglátván a fia egy beteget, egy vakot, egy öreget és egy halottat, folyton ezeken töprenkedik, a mihez még hozzá járul az a körülmény, hogy találkozik Barlaam szerzetessel, a ki vele a keresztyén tant megismerteti és őt a keresztyén hit számára megnyeri. Hiába törekszik őt atyja lebeszélni, hiába osztja meg vele uralmát: a fiú lemond a trónról és magányba vonul, ott az új hitre téríti az atyjától hozzá küldött követeket, végre magát az atyját is, azután egy pusztába távozván, meghal mint szerzetes. Tetemei egy pompás templomban nyugosznak, hol sok csodát mívelnek. A keresztyénségnek ez a fényes apologiája, melyben a világi élvezetek ellen való harcz oly meggyőző erővel van hirdetve, æsthetikai szempontból is számot tevő munka. Compositiója kiváló és a nézetek

ellentétét oly élénkséggel rajzolja, hogy a hívőkre bizonyára a legmélyebb hatást gyakorolta. Egyébként csak tárgyára és olvasóinak körére nézve tartozik a népirodalomhoz, mert nyelve tekintetében a műirodalom termékei közé volna sorolandó. Szerzője művelt ember, ki nyelvében az egyházi atyákat követi, stilusa szabatos és folyékony, élénk és gazdag képekben. A népkönyv tárgya Indiából való és keresztyén átdolgozása Siddhartha élettörténetének, a ki később mint vallásalapító Buddha nevet kapott, vagyis történeti alapját Buddhának és atyjának, Kapilavastu királyának, az indus forrásművekből ismeretes története képezi. De Buddha életén kívül még egyéb buddhistikus hagyományok is találhatók ebben a népkönyvben. Ilyen különösen az a híres parabola a dühöngő egyszarvú elől menekülő emberről, melyet Németországban Rückert költeménye tett népszerűvé: Az ember egy mélységbe zuhanva szerencsére egy ágba belekapaszkodhatik, de észreveszi, hogy az ág gyökerén folyton rágódik egy fehér és egy fekete egér, míg lenn a mélységben egy borzalmas sárkány száját tátja feléje; ily helyzet közepette észreveszi, hogy a galyról méz csepeg és megfeledkezve az őt fenyegető nagy veszedelemről az édes méz felé fordítja figyelmét. Ez a történet azt tanítja, hogy a haláltól (egyszarvútól) üldözött ember, a melynek életén a nappal és az éjjel (a fehér és fekete egér) folyton rágódnak, elvakultságában csak a hiú világi gyönyöröket (a mézet) hajhássza, jóllehet a pokol (sárkány) fenyegeti. A «Barlaam és Josaphat» nyugati feldolgozásai, melyek közül csak az emsi Rudolfét (1220—1254 táján) említjük a németben, legnagyobbrészt egy görögből eszközölt, Olasz-, Franczia- és Németországban nagyon elterjedt latin fordításból származnak, melynek legrégibb kéziratai a XII. századból valók.

MÁSODIK RÉSZ. A TESPEDÉS KORSZAKA (641—842).

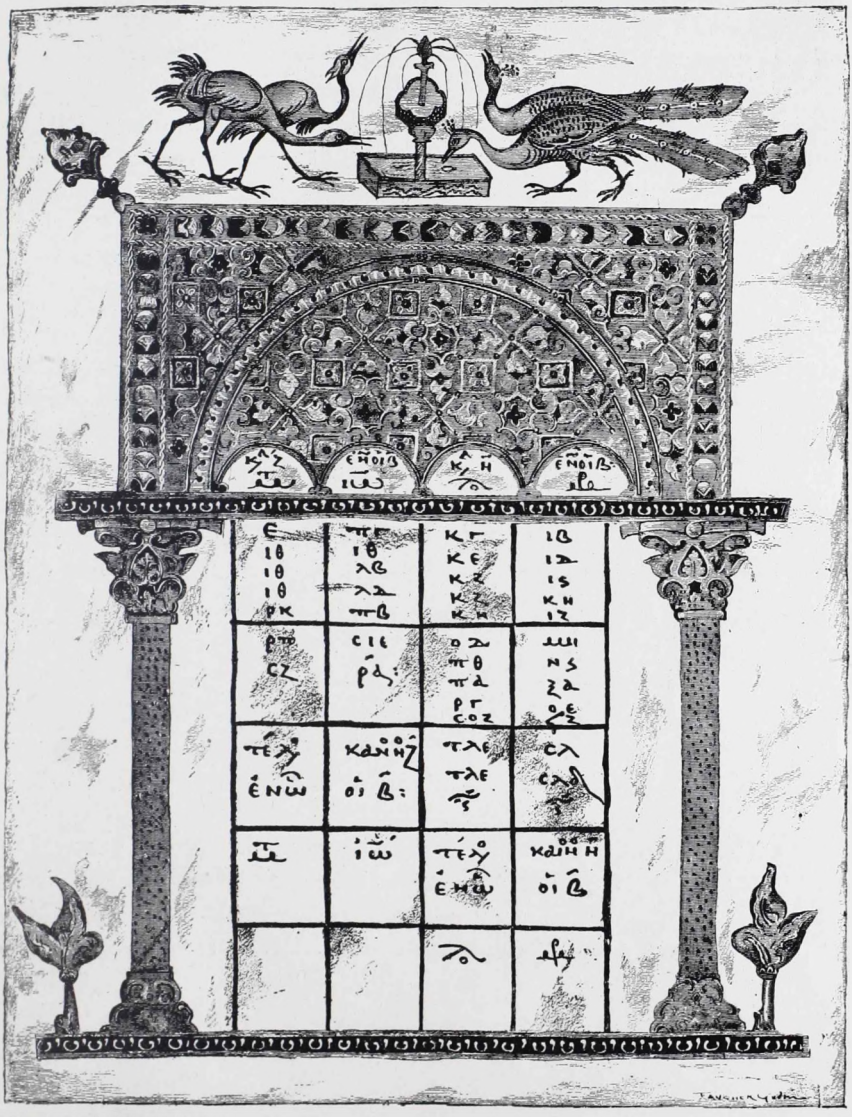
A byzantinismusnak az előbbi korszakban való teljes kialakulása után a görögség szellemi életében feltünő pangás mutatkozik a VII. század közepétől a IX.-nek közepéig. Soha eddigelé a görög irodalom hatalmas árama annyira ki nem száradt mint ebben az időszakban, a melyhez hasonló jelenség ennek az ide s tova három évezredes, páratlan irodalomnak életében még csak egyszer mutatkozik, az újkorban, mikor a török hódítónak vas keze hosszú időn át a görög nemzet erejét oly nagy mértékben megzsibbasztotta. A jelen korszak tespedését, úgy látszik, az a nagy kimerültség okozta, melybe a görög szellem a pogányság és keresztyénség végső nagy küzdelmének befejezte után esett; de természetesen nagy mértékben akadályozták az irodalommal való foglalkozást azok az erős küzdelmek is, melyet a görögség a VII. században az islammal foly-

tatott, továbbá a képrombolás okozta áldatlan vallási zavarok, melyek a VIII. század elején kezdődve csak a IX. század közepe táján Theophilus császár uralmával (829—842) értek véget. Igaz, hogy van ennek a korszaknak egy nagy alakja, a már említett *Johannes Damascenus*, de ő egymagában a nagy űrt be nem töltheti.

A **költészet** terén ebbe a korszakba esik az *egyházi rhythmikus* költészet *harmadik periodusa*, vagyis a canon-költészet virágzásának kora, mely azonban csak a verselésben mutat fokozottabb technikát az előbbi periodushoz, vagyis a hymnus-költészethez képest, de azzal költői erő és érték tekintetében nem vetekedhetik. A canon feltalálója *Andreas Cretensis* krétai érsek 650—729 táján. Fő műve az úgynevezett «Nagy canon», melynek terjedelme közmondásossá vált, mert nem kevesebb mint 250 versszakból áll.

HARMADIK RÉSZ. A VIRÁGZÁS KORSZAKA (842—1453).

Az előbbi korszak tespedéséből új életre ébreszti a görög irodalmat nemzetének tanítója, mestere, a konstantinápolyi patriarcha, Photius hatalmas egyénisége, kinek fellépésétől kezdve a byzantiumi irodalom folyton emelkedik úgy terjedelem mint tartalom tekintetében. Photiusnak a pápával folytatott erős küzdelmeiben rejlenek a görög patriarchatus és a római egyház között való feszült viszonyok kifejlődésének magvai, melyek azután a XI. század közepén a két egyház teljes szakadására vezettek. Tehát az ő fellépésének köszönhető, hogy Byzantium ennek a korszaknak első felében teljesen függetlenítette magát Rómától, szakítva azzal az egyetlen függő viszonynyal is, melyben Rómával volt vallási tekintetben. De Photius szereplésén kívül elősegítette az irodalom felvirágzását az a körülmény is, hogy III. Michael (842—867) ministere Bardas Kostantinápolyban főiskolát alapított a philosophia, philologia és természettudományok számára — melyet elhanyatlása után új életre ébresztett Constantinus Porphyrogenitus (912—959), majd Constantinus Monomachus (1042—1054) — továbbá, hogy a byzantiumi birodalom a IX. és X. században hatalmának tetőpontján állott a macedoni uralkodó ház alatt, melynek két tagja, VI. Bölcs Leó (886—911) és VII. Constantinus Porphyrogenitus (912—959), az irodalom terén is működött. A Photius korát követő X. század Constantinus Porphyrogenitus kezdeményezése folytán nem annyira eredeti munkásság, mint inkább nagyszabású gyűjtő tevékenység által válik ki. Ezen valamint a következő két század gyűjteséseinek köszönhető, hogy az ókorból annyi classikus munka maradt ránk, s ezért származnak az ókori művek legfontosabb kéziratai a X—XII. századból. Egyébiránt a XI. és XII. században, vagyis a Comnenusok korában, a nagytudományú Psellus philosophus előkészítő működése alap-

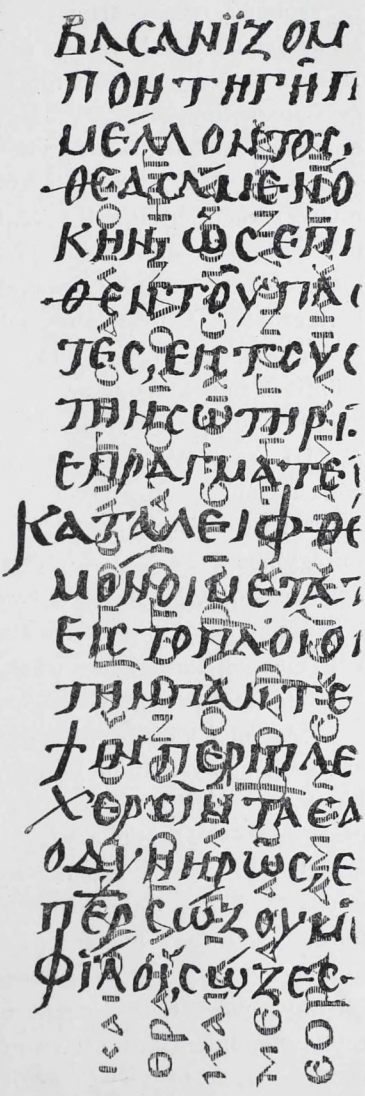

LAP BYZANCZI KÉZIRATBÓL. X. SZÁZAD.

(Paris, Bibliothéque Nationale.)

Az Evangeliumok concordantiája gazdagon szinezve.

ján a legnagyobb virágzását éri el a byzantiumi irodalom, a mi főképen a történetírás nagy fellendülésében nyilvánul. De hibája ezen időszak irodalmának, hogy nem vévén figyelembe a nyelv fejlődését, túlságosan archaizál s így egyre nagyobbítja az űrt az irodalmi és élő nyelv között és mindinkább elkülöníti magát a nép nagy tömegétől. Ez ellen a túlságos archaizálás ellen erősebb reactio támad a XII. század elején, a mennyiben többen nagyobb művekben is kezdik a népnyelvet használni, melyből eddigelé csak egyes szavak, kifejezések és mondások hatoltak be az irodalomba. Tehát a democratikus ellenhatás megszüli ebben a korszakban a népnyelvi irodalmat, melynek az előbbi korszakokban alig hogy nyomai láthatók. A XII. század óta azután jellemző tulajdonsága a görög irodalomnak a kétnyelvűség, mely, habár kisebb mértékben, még a mai irodalomban is mutatkozik. A XIII—XV. században, a Palæologusok korában, a műirodalom, ha nem is tartalomra, de sokoldalúságra és terjedelemre nézve mondhatni még fokozottabb fejlődést mutat a Comnenusok korához képest, de túltesz ezen az atticismus követésében is, s így még nagyobbá teszi az űrt a mű- és népnyelv irodalma között. A népies költészetnek a XIII. század kezdete óta újabb lendületet adnak a keresztes hadjáratok, melyeknek folyamán a keresztesek 1204-ben Konstantinápolyt elfoglalják és megalapítják az 1261-ig tartó latin császárságot. Ekkor ugyanis különösen a provencei és normandiai lovagok több nyugati tárgygyal ismertették meg a görög keletet, melyeket azután a görög népköltészet feldolgozott. De a fokozott szellemi munkásság közepette egyre jobban és jobban fenyegette a török a byzantiumi birodalmat, mikor pedig 1453 május 29-én II. Mohamed Konstantinápolyt bevette és XI. Constantinus Palæologus hősiesen

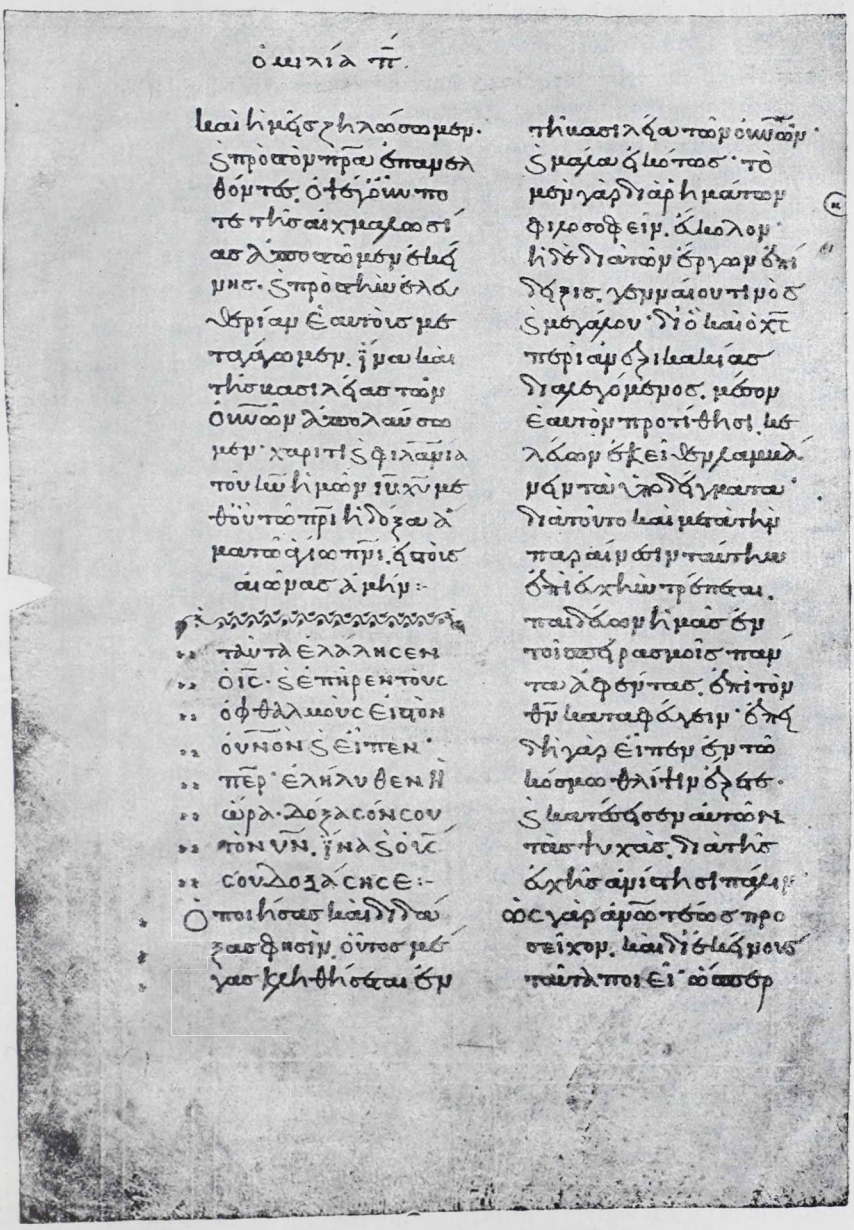
Görög palimpsestus.
(Az alsó irás az V. századból, a fölötte levő fekete, a IX. századból való.)

kűzdve elesett, egy csapásra végét érte az irodalmi virágzás is. A tudósok az ókorból megmentett irodalmi kincsekkel nyugatra menekültek és azoknak megismertetésével első mestereivé lettek a nyugateurópai humanismusnak. Ezeknek a görög humanistáknak legnevezetesebbjei Manuel Chrysoloras, Georgius Trapezuntius, Theodorus Gaza, Johannes és Constantinus Lascaris, Marcus Muzurus stb., de méltatásuk már az európai humanismus történetébe tartozik.

A *rhythmikus egyházi* **költészet** ebben a korszakban *negyedik* és utolsó *periodusát* éli, t. i. a végleges elhanyatlás idejét. Már a IX. századbeli egyházi dalok közös jellemvonása a dagályos bőbeszédűség és a melléknevek halomszámra való új képzése. A XI. században már jelentkeznek a hanyatlás hírnökei, az egyházi énekek magyarázói, commentátorai, mi közben a költői tevékenység mondhatni egészen megszünik, a minek főoka az, hogy a liturgia kiképzése be lévén fejezve, a költők nem igen remélhették, hogy énekeik abba föl fognak vétetni. A XIII. és XIV. században mintegy a költői tevékenység hiányának pótlása fejében a zenei részt képezték tovább, a mennyiben t. i. az egyszerű recitativ előadást változatosabb coloratura-énekké fejlesztették. Az egyházi költészet tekintélye sűlyedésének jele a XI. századtól kezdve, hogy számos tanköltemény keletkezik az egyházi hymnusok alakjában és különösen, hogy mindenféle alacsony, sőt szennyes tárgyakról az egyházi költemények formájában írnak, ezeknek parodiája gyanánt. E termékek legcsúfosabb példája «*A szakáltalan miséje*» e korszak népköltészetében.

A *világi* költészetnél először is *Casia* (vagy *Cassia, Cassiane, Icasia*) említendő, a byzantiumi irodalomnak egyedül figyelemre méltó költőnője, kinek úgy személye mint irodalmi működése egyaránt érdekes. Theophilus (829–842) és III. Michael (842–867) császárok idejébe eső életének története hasonlít egy kedves regényhez. Theophilus császár anyja Euphrosyne egybe hívta a császári palotába az ország legszebb leányait, hogy fia közülök feleséget válaszszon; egy aranyalmát adott fiának, hogy annak nyújtsa oda, a ki neki legjobban tetszik. Theophilusnak a nemes származású, gyönyörű Casián akadt meg a szeme, kihez hozzá lépve azt a keserű tréfát mondta neki, hogy «a nő a bajnak forrása», mire Casia önérzettel ezt felelte: «de a jó is a nőtől ered». E nyilatkozat bosszantotta a császárt és nem neki, hanem a paphlagoniai Theodorának adta az arany almát, mire Casia egy kolostort alapított s abban istennek szentelte egész életét. Ennek az adatnak megfelel a műveiben mutatkozó szellem, mert egyházi dalait és iambusokban írt sententiás és epigrammatikus költeményeit a gondolatok eredetisége és az önérzet jellemzik.

A byzantiumi korból egyetlen egy dráma maradt ránk, a *Szenvedő Krisztus* czimű cento, vagyis olyan költemény, mely különböző költők

974-ből származó byzantiumi kézirat egy lapjának hasonmása.
(Páris, Bibliothèque Nationale.)

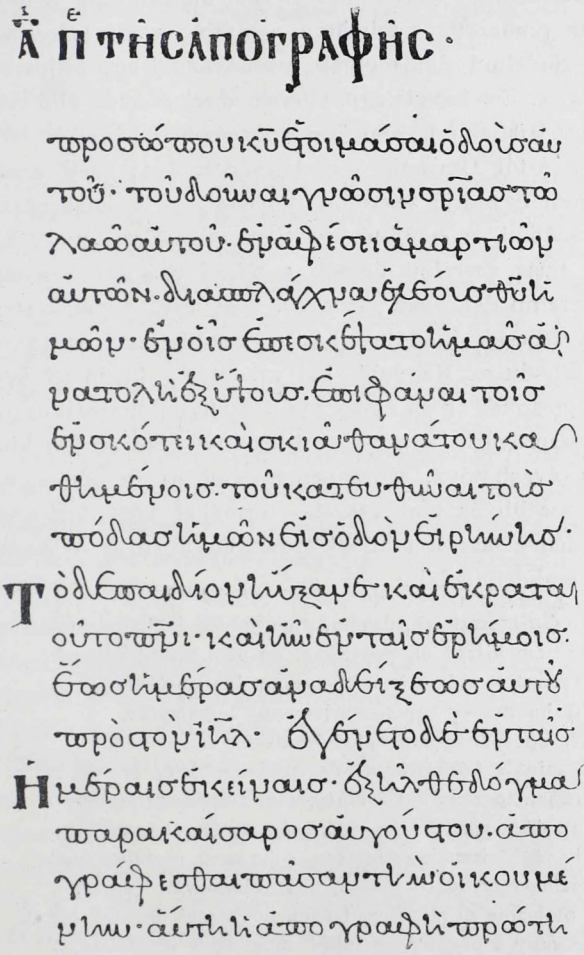
verseiből van összetákolva, mint a hogy ez a középkorban egyaránt szokásban volt, úgy a görögben mint a latinban. Szerzője ismeretlen — mert a középkorban helytelenül tartották általánosan Gregorius Nazianzenust

szerzőjének — és csak annyi bizonyos, hogy a XI. vagy XII. században élt és egy csomó ókori művet ollózott ki munkájának kidolgozásánál. A 2640 iambicus trimeterből egy harmadrész idegen tulajdon, nevezetesen a szerző felhasználta Euripides hét drámáját (Hecuba, Medea, Orestes, Hippolytus, Troades, Rhesus, Bacchæ), Aeschylus Prometheusát és Agamemnonját, az alexandriai korbeli Lycophron Cassandráját, talán a görög tragikusoknak egyéb elveszett műveit is, és a Szentírást. Természetes, hogy nem szószerint veszi át a verseket, hanem a szükséghez képest változtatja, alakítja. A középkorban, mely a modern értelemben vett szellemi tulajdonjogot nem ismerte, épenséggel nem botránkoztak meg az irodalmi műveknek ilyetén módon való kihasználásán, hiszen maga a szerző kijelenti előszavában, hogy Krisztus szenvedését «Euripides szerint» akarja leírni. Csakhogy a classikus dráma nyelvezetének alkalmazása keresztyén drámában és vegyítése a Szentírás nyelvezetével igen kedvezőtlen, anachronistikus hatást gyakorol. A dráma kezdődik a Golgothára való menettel és végződik Krisztus feltámadásával. A főszerep nem Krisztusnak, hanem Máriának jut, s ez az oka a darab cselekvénybeli hiányának, mert az egész nem egyéb mint hosszú hírnöki elbeszélések és panaszok sorozata, melyben Krisztus háttérben marad. Hogy a dráma nem adatott elő, hanem csakis olvasásra volt szánva, azt már nagy terjedelme is kétségtelenné teszi. Minden esetre a legérdekesebb irodalmi termékek közé tartozik, melylyel nemcsak a theologusok foglalkoztak sokat mint egyedüli görög keresztyén drámával, hanem a philologusok is az ókori szövegkritika szempontjából. Ez utóbbi tekintetben folytatott tanulmányok legbecsesebb eredménye az, hogy ennek a drámának segítségével Euripides «Bacchans nőinek» egy nagyobb hézaga kitölthető.

A görög *anthologiák* keletkezése, vagyis a görög epigrammák gyűjtése, szoros összefüggésben van magának a görög epigrammának történetével, mert nagyobb gyűjtések akkor szoktak előfordulni, a mikor az epigramma virágzik, vagy épen a gyüjtés ébreszti fel az epigramma iránt való érdeklődést és segíti elő annak felvirágzását. Említendő két gyűjtemény. Az egyiket a X. század elején *Constantinus Cephalas* készítette, mely csak a Bibliotheca Palatina Heidelbergben levő kéziratában maradt ránk, miért is *Anthologia Palatinának* nevezik. A másikat a XIII. és XIV. század határán *Maximus Planudes* eszközölte «Különböző epigrammák anthologiája» czímen. Főforrása Cephalas Anthologiája, de felhasznált egyéb gyűjtéseket is, s így sok epigrammát ad, melyek Cephalasnál hiányzanak. Planudes gyűjtése jelentékenyen befolyásolta a nyugati epigrammatikus költészetet, mert míg Cephalas gyűjteménye a XVII. századig lappangott, addig a Planudesét a XV. század végétől kezdve többször kiadták, fordították, magyarázták és sokat olvasták.

A *népies* költészet termékei, melyek mint említettük, a túlságos nyelvbeli archaizálás ellen való visszahatás eredményeként ebben a korszakban keletkeztek, öt csoportba foglalhatók.

A *tan- és vegyes tárgyú* költemények sorában *A szakáltalan miséjéről* szól egy rendkívül különös irodalmi termék ezen a címen: «A szent-

X. századi evangeliarum egy lapjának hasonmása.
(Páris, Bibliothèque Nationale.)

ségtelen, bakszülte, simaképü, eszelős miséje.» Egy aljas, szennyes nyelvű szatira, mely az egész liturgiát parodizálja; czélja a szakáltalanoknak kigúnyolása, kiknek a néphit gonosz tetteket tulajdonított. A XIII. vagy XV. századból való és ocsmánysága daczára a népies hit és szokások megismertetése tekintetében a legérdekesebb irodalmi jelenségek közé tartozik.

A XIV. vagy XV. századból «Versek a szerelemről és szeretetről» czímen van egy gyűjteménye az erotikus daloknak, melyet kiadója Wagner önkényesen «A szerelem ABC-jének» nevezett el, de a mely jelenleg *Rhodusi szerelmi dalok* nevén ismeretes. A 707 rímnélküli versus politicusból álló gyűjteményben a szöveg igen rosz állapota daczára felismerhető a következő négy dal-cyclus: 1. Elül áll tizenegy A-tól M-ig acrostichis szerint rendezett és fölváltva egy ifjú és egy leány által énekelt különböző terjedelmű dal, melyek maradványai egy teljes alphabetikus dal-cyclusnak. 2. Ezt követi egy tizenöt distichonból álló csoport (csak végül áll egy tristichon), melyben a szövegbeli hézagok daczára is fölismerhető az A-tól Ómegáig terjedő acrostichis; ezek nem váltakozó énekek, hanem egy ifjú szerelmi panaszai. 3. A huszonhetedik költeménynyel kezdődik a gyűjtemény harmadik része, mely áll egy elbeszélésből és húsz szerelmi dalból. 4. Végül van egy csoport egymástól független szerelmi dal. Nem bizonyos, hogy ezek a dalok rhodusi eredetüek, mert erre csak kiadójuk következtetett azért, mivel egy helyen czélzás van Rhodusra. Nagyobb baj az, hogy a kiadó fel nem ismervén az egyes csoportokat és az egész gyűjteményt alphabetikusan rendezvén, az egészet összezavarta, s így a gyűjteményt csak egy új kiadás tehetné érthetővé és olvashatóvá. Különben e dalok az összes népnyelvi költészet legkülönösebb és legbecsesebb termékei közé tartoznak és költői értékök minden kétségen felül áll. Mutatványul adjuk a Wagner kiadásában 74 számmal jelölt dalt.

Mindig szerettelek, úrnőm, s most még jobban szeretlek.
Ha nem hiszed el, kedvesem, ha nem tartod igaznak,
Kérdezd szerelem istenit, a szivet lobbantókat,
Kik beoltották képedet szivemnek legmélyébe.
Megtaposod, megvagdalod levélzetét szivemnek,
És mint a köröm és a hús, úgy vagyok én te véled.
Úrnőm, te vagy a folyamár, a méz-arany folyású,
Van dúsgazdag hajfonatod, szép rendű, ékességű.
Kik téged isznak szomjasan, soha nem szomjuhoznak,
De hogy én téged ittalak, nem teltem véled én el,
Szomjazom egyre s azt lesem, hogy csak igyalak téged.
Te vagy a porphyr oszlopfő, mely áll a palotában,
A hol a császár trónon ül s a logotheta ítél,
Az istenanyja képe vagy, a császár talizmánja,
Királyok féltett hirneve s a nemeseknek dísze.
Te vagy az éjnek harmata s a télidőnek dere,
S az alkony-esti holdvilág s a nappalnak a napja,
S a reggel hajnalcsillaga s a palotának fénye.
Te vagy az égnek csillaga, a rét nyiló virága,
S ohajtva óhajtott ország tömérdek gazdagsággal,
S a nap fényes korongjának egyik sugára vagy te,

És Ádámnak oldalából az egyik borda vagy te,
S a ki sokaknak a szivét fellobbantá, az vagy te,
S az éneklő csalogányok egyik szülötte vagy te.
Ha alvásra hajtom fejem, álmamban téged látlak,
De egyébként is kínoz még istene szerelemnek:
Úrnőm, ha reád gondolok, s eszembe veszlek téged,
Háborgva háborog szivem s remeg miként a nyárfa
Szivből mélyen fölsóhajtok, nem bírom elviselni,
Hogy hő szerelmed behatolt mélyébe a szivemnek,
S miként a kettős élű kés vagdossa belső részem',
Fogyasztja józan eszemet s tagjaimat emészti.

Mondaszerű és történeti költemények nemzeti alapon. Valamint nyugaton, úgy a byzantiumbelieknél is keletkeztek epikus költemények, melyek hősök tetteiről, az ország történetének egyes epizódjairól, egyes családokról énekelnek. Az epikus alapforma drámai elemekkel van vegyítve, a mennyiben az elbeszélést dialogusok szakitják félbe. Ez a drámai élénkség, melynek fő mestere Homeros, soha se veszett ki a görög népből, még manap se, jóllehet a dráma mint költői műfaj a görögség középkorában egészen elhanyatlott és újkorában is csak nehezen tud fellábadni. A byzantiumi korban ezeket a költeményeket vándor dalosok énekelték, mint az ókorban, később azután feljegyezték és több rokon tárgyut egy nagyobb egészbe olvasztottak, mi közben a költemények ki nem kerülhették az átdolgozást, interpolálást és műnyelvi alakok becsúsztatását. Ilyen népköltemények mindenütt keletkeztek a byzantiumi birodalomban annak minden korszakában, és jóllehet később a török iga óriási mértékben apasztotta a görög népköltés termékeit, egészen még se tudta megsemmisíteni a nép költői hajlamát. A középkori népies eposzok átöröklődtek a mai görögökhöz, úgy hogy ezeknek népies elbeszélő költeményei több tekintetben fényt vetnek a középkoriakra. Valamint nyugaton, úgy a byzantiumiaknál is meg lehet különböztetni bizonyos mondaköröket, a milyenek pl. Konstantinápoly elesése, a szép nő várának elfoglalása, vagy az, hogy régóta elválasztott házastársak felismerik egymást akkor, a mikor a nő épen újból férjhez akar menni; de a legfőbb régi koránál, elterjedtségénél és nagy művelődéstörténeti jelentőségénél fogva az acritas-cyclus, melylyel Digenis Acritasnál fogunk megismerkedni.

Nagy Sándor után egy görög hadvezér sem volt annyira alkalmas arra, hogy népies alak legyen, mint *Belizár*, Justinianus (527—565) hadvezére, ki a pártok véres lázadását elfojtotta, a vandalok birodalmát széttörte, Sziciliát és Italiát elfoglalta, s végül Justinianus előtt bevádolva kegyvesztetté lőn. Nem tudni, mikor került a népies mondába. A ránk maradt három Belizár-elbeszélés a 15-ik és 16-ik századból való, de

valószínű, hogy volt a mondának egy régibb formája, melynek azután a fenmaradt három elbeszélés az átdolgozásai. A tárgy kétségen kívül igen háladatos, de előnyei a görög feldolgozásokban nincsenek eléggé kiaknázva. A Belizár-monda nem ment át a középkori nyugati költészetbe, mint a homerosi hősök és Nagy Sándor mondái, mert keletkezésekor a görögség már erősen el volt különülve a nyugattól és ez megakadályozta a mondának latin nyelvbe foglalását s ezzel nyugaton való elterjedését. A tárgynak későbbi értékesítése Európában dramatikusok (Schenk), zeneszerzők (Donizetti), festők és szobrászok által Marmontel Bélizaire-regényének köszönhető, mely megjelenésekor 1767-ben a legnagyobb feltünést keltette.

Basilius Digenis Acritas a hőse egy róla elnevezett népköltéménynek, mely a byzatiumiak valódi nemzeti eposzának mondható. A hős a Digenis vagyis «kettős szülött» nevet kapta, mert görög anyától és nem görög apától származott. Az Acritas, azaz «határbeli», azoknak neve a byzantiumi korban, kiknek feladatuk volt az ország határait megvédeni, tehát olyasféle szerepük volt, mint a német határgrófoknak (Markgrafen) és nálunk a határőrvidékieknek; különösen délen és keleten a Kaukazustól az Euphratesig és Vöröstengerig voltak szüntelenül elfoglalva az ország védelmével a mohamedánok és apelatesek ellenében. Ez utóbbiak a byzantiumi korbeli rablók, kik körülbelül olyan szerepet játszottak, mint a németeknél a rablólovagok és Görögországban a török uralom idejében a klefták. Az acritasoknak a mohamedánokkal és apelatesekkel való folytonos harczai teszik művelődéstörténeti alapját az acritas-mondáknak Digenis története a 10-ik század közepe táján játszik Cappadociában és az Euphrates környékén; történeti alapja kétségtelen, de lehetetlenség benne a valót a mondától megkülönböztetni, épen úgy mint a vele nagyon rokon természetű Roland-dalban és Cid-románczokban. Digenis fia Musur syriai emirnek és a görög Andronicus Ducas leányának, kit az emir elrabolt. Őt fivére visszakövetteli, de az emir keresztyén hitre tér és nőül veszi a leányt. Fiok születik, a ki testileg és szellemileg bámulatos gyorsasággal fejlődik: tizenkét éves korában veszélyes vadászkalandokon megy át, majd tömérdek apelatest üt agyon buzogányával. Megnyeri a Ducas családjából származó szép Eudocia szerelmét, és mivel büszke apja nem akarja oda adni a leányt, elrabolja; erre az apa kibékül és megtartják a víg lakodalmat. Ettől fogva neje állandó kisérője kalandjaiban; ő maga közbe-közbe más nőkbe is belészeret, de ezt mindig ügyesen tudja lepezni neje előtt. Végre visszavonul nejével együtt egy fejedelmi lakba az Euphrates környékén és nehéz betegségben hal meg harminczhárom éves korában. Valamint az eredeti Roland- és Cid-dalok, úgy a Digenisre vonatkozó eredeti dalok is ismeretlenek, de van négy eposzunk, melyek-

ben az ős Digenis-dalok különböző feldolgozók által egy-egy egészbe olvasztvák. Ezen feldolgozások keletkezési ideje ismeretlen, de annyi bizonyos, hogy egyikük se megy vissza abba az időbe (a 10-ik századba), a mikor az acritas-monda kifejlődött. A monda elhatolt az ázsiai népek és a szlávok közé is, és egyes dalai még ma is élnek a nép ajkán Trapezuntban, Cappadociában, Cyprus szigetén és fényesen tanuskodnak a görög népnek ama bámulatos szívósságáról, melylyel nyelvét, közmondásait, szokásait, régi költészetét a mai napig fenn tudta tartani.

Paraspondylus Zoticus, egy egészen ismeretlen szerzetes, 465 rímnélküli versus politicusban az 1444-ben II. Murad ellen vívott várnai csatát írta le, mely a magyarok teljes vereségével és Ulászló elesésével végződött. A szerző mint szemtanu írta költeményét, valószínüleg még a csata évében, és nehány egyéb forrásokban nem található adat is van munkájában. Általában véve a várnai csatára vonatkozólag legtöbbet érő görög forrás, melylyel ebben a tekintetben Chalcocondyles, Ducas és Phrantzes történetírók se vetekedhetnek. Egy bizonyos *Hierax* a 16-ik században, 734 versus politicusból álló költeményében szólva a byzantiumi birodalom utolsó viszontagságairól, szintén leírja a várnai csatát 117 sorban, de az ő munkája sem oly becses forrása történetünk eme fontos eseményének, mint a Zoticusé.

Romantikus költemények antik tárgyakról. Az antik hőstörténetek romantikus felfogásának a byzantiumiaknál nem volt olyan kedvező talaja mint a nyugatiaknál, mert a byzantiumiak ókori tanulmányaik folytán mindig oly szoros kapcsolatban állottak az eredeti művekkel, hogy antik elbeszéléseknek a korbeli népies felfogásba való behatolása sokáig meg volt akadályozva. A mennyiben ez mégis bekövetkezett, úgy látszik, inkább nyugati példák befolyása útján történt, sőt a *Sándor-monda* is inkább nyugaton fejlett tovább, semmint a byzantiumiaknál. *Tyrusi Apollonius* volt a hőse egy másik görög regénynek, melynek latin szövegét nálunk egy ismeretlen dolgozta fel «Apollonius királyfi» czimen és adta ki Kolozsvárt 1591-ben.

Romantikus költemények középkori tárgyakról. Ide tartoznak regényszerű költemények (pl. *Callimachus és Chrysorrhoë*, *Lybistrus és Rhodamne*), melyek részint byzantiumi meseanyagon, részint nyugati frank mintákon alapulnak, részint bizonytalan eredetüek. Közös jellemvonásuk a tiszta középkoriasság úgy az anyagban mint az előadásban. Művelődéstörténeti alapja ezeknek a lovagi és mesés elbeszéléseknek azokban a latin uralmakban keresendő, melyek a negyedik vagy latin keresztes háború (1202—1204) után Moreában, Livadiában, a görög szigeteken és Kisázsiában keletkeztek a maguk regényes és kalandos életével, kóbor, leányokat rabló, várakat és koronákat szerző lovagjaikkal.

Állat-elbeszélések. A természettudományi tanulmányok népies visszája már korán mutatkozik a görögöknél a ritka és csodás természeti jelenségekről szóló adatok összegyűjtésében. Ott van az astronomia mellett az astrologia, a chemia mellett az alchimia, az állattan mellett a Physiologus, mely utóbbi a maga keresztyén-dogmatikus tendentiájával nagyobb befolyásra tett szert, mint a természettudomány más népies ága. A Physiologusszal rokonok a középkori állateposzok, mert ezekben is az emberi tulajdonságoknak az állatokban való felismerése képezi az alaphangot. Jóllehet a Physiologus és az állatmese alapelemei görög földön keletkeztek, mégsem gyakoroltak a költészetre, művészetre és népies nézetekre távolról sem oly rendkívüli befolyást a byzantiumiaknál mint nyugaton, a minek oka abban keresendő, hogy a nyugatiaknak irodalma mindig szoros érintkezésben volt a nép geniuszával és nyelvével, míg a byzantiumbeliek antik míveltségükkel a néptől elzárkóztak.

A *Physiologus*, a középkor természettudományi házi- és kézikönyve és az állatokról való csodás elbeszélések forrása, egy népszerű mese-zoologia keresztyén-dogmatikus tendentiával. Az állatvilággal való példázás már a szentirásban és az ezt követő egyházi atyáknál is előfordul és a középkor vallásosságának kiváló jellemvonása, hogy a keresztyén egyház minden tana és intézménye számára megfelelő másokat keres a természetben, illetőleg, hogy a természetnek, különösen az állatoknak valódi és mesés tulajdonságait vallásos symbolikával magyarázza, vagyis azokat mint Krisztusnak, az ördögnek, az egyháznak vagy embernek megfelelő typusokat állítja elénk. A keresztyén művészet sokat köszönhet ennek a kifejlett vallási állat-symbolikának, a mint ez a gotikus épületeken, a kéziratok initialéin s egyebütt látható, de a középkor iskolájára és tudományára is nagy hatást gyakorolt a Physiologus. Hogy ki volt az első, a ki a szentírásból és a zoologiai világi irodalomból keresztyén természet-symbolikát összeállított, nem tudni, de nyomai visszavezethetők Egyiptomba a Kr. u. 2-ik századba, melyek azután kétségtelenül mutatkoznak a görög egyházi atyáknál a 3-ik és 4-ik században és a latin egyházi atyáknál a 4-ik és 5-ik században. A középkorban az időközben kifejlett Physiologus Európa és Ázsia minden népénél óriási mértékben el volt terjedve. A görögben két Physiologus maradt fenn: egy régibb, negyvenkilencz fejezetes prózában, melynek szerzőjeül a legjobb kéziratok a 4-ik századbeli Epiphanius püspököt említik, a mi azonban bizonyosnak nem vehető, és egy későbbi, a 14-ik vagy 15-ik századból való, mely 1131 versus politicusból áll, közben két kis próza-részlettel. Az utóbbi előbb a szárazföldi állatokat tárgyalja, azután a két kettős lényt, t. i. a satyrt és az embert, végül a madarakat. Tartalmilag és nyelvileg a byzantiumi népies irodalomnak leggyengébb termékei közé tartozik.

Áttérve e korszak **prózai** műveire a *történetírók* hosszú sorozatából a legfőbbek fölemlítésére szorítkozunk. Ilyen mindenek előtt *VII. Constantinus Porphyrogenitus* császár (912—959), VI. Bölcs Leó (886—911) fia és I. Basiliusnak (867—886), a macedoni dynastia megalapítójának unokája. Uralkodása alatt a birodalmat több oldalról fenyegető legnehezebb háborúk végüket érték, úgy hogy Constantinusnak elég ideje volt már fiatal korában megkezdett irodalmi működésének még nagyobb mértékben való folytatására. E mellett gondoskodott az ifjuság míveléséről is, újból megnyitván (mint már említettük) a Bardas-féle konstantinápolyi főiskolát. Parancsára és anyagi támogatásával nagy gyűjteményes munkák keletkeztek az antik irodalom már-már enyészetnek induló maradványaiból; azonkívül írt ő maga is műveket, de nem tudjuk mindeniknél bizonyosan, melyik tisztán az ő műve és melyik készült csak az ő kezdeményezésére és felügyelete alatt. Az utóbbi csoportba négy munka tartozik, melyek közül legjobban érdekel bennünket magyarokat a fiához Romanushoz intézett «Az állam kormányzásáról». Itt megismerteti fiával a byzantiumi birodalommal határos népeket, utasítást adván neki az azokkal való érintkezés tekintetében, és e közben megbecsülhetetlen adatokat szolgáltat a magyarokról, nevezetesen azoknak Lebediában viselt dolgaikról, Árpád fejedelemmé választásáról és egyéb politikai viszonyokról. Míg hazai történetünk forrásai Árpád fiai közül csak Zsoltot ismerik, addig Constantinus nevezett művének negyvenedik fejezetében egész sorozatát adja Árpád fiainak és unokáinak. A harmincznyolczadik fejezetben kétszer említi a magyarok Szavartiaszfali, illetőleg Szavarti aszfali nevét, mely csakis nála fordul elő és a legújabb kutatások eredménye szerint valószínüleg annyi mint «állhatatos (aszfali) fekete fiak (szavarti)». Szavarti örmény nyelven jelent fekete fiút, mert az örmények nevezték így el a magyarokat, a mikor Lebediában két részre oszolván, az egyik rész az örmények szomszédságában telepedett le. A magyarok eme elnevezéséhez hasonló egyéb népnevek is előfordulnak ebben a munkában, pl. «kereszteletlen horvátok» vagy «fehér horvátok». Mívelődés- és irodalomtörténeti szempontból érdekes «Az udvar szertartásairól» szóló munkája. Bámulatba ejt az a rengeteg sok szabály, melylyel a byzantiumi udvarban minden tényked szabályozva volt, de tagadhatatlan, hogy Byzantium épen ezekkel a cærimoniákkal tudta sokáig tekintélyét mint a világ első birodalma fentartani nemcsak a barbár népek előtt, de nyugaton és a szláv népeknél is, és hogy ezek a cærimoniák, melyeknek maradványai még a mai konstan-

Constantinus Porphyrogenitus császár érme.

tinápolyi török udvarban is láthatók, állandóságukban valósággal conservváló erővel birtak a birodalomra nézve. Továbbá irodalmilag fontosak ebben a munkában azoknak a költeményeknek közlései, melyeket különböző alkalmakkor a császárokhoz intéztek, és különösen egy népies dal, mely a versus politicusnak (a tizenöt szótagúnak) legrégibb példája. A nevéhez füződő becses gyűjteményes munkák, melyeknek az antik irodalom több részletének megmentése köszönhető, fölkarolják a jogi, hadi, történeti, állami, földmívelési és orvosi tudományokat, de valószínű, hogy egyéb gyűjteményes munkák is összefüggésben állanak Constantinus tevékenységével, így pl. a Constantinus Cephalas-féle Anthologia Palatina (l. fentebb), a Suidas-féle és egyéb lexikonok.

A 12-ik században *Johannes Cinnamus* 1118-tól 1176-ig és *Nicetas Acominatus* vagy *Choniates* 1118-tól 1206-ig adják Byzantium történetét. Mind a két munkának I. Manuel Comnenus császár (1143—1180) történetét tárgyaló része hazai történetünkben a görög befolyás korára nézve fő forrás, a mennyiben t. i. szól a nevezett császárnak Magyarország ellen II. Géza (1141—1162), III. István (1162—1173) és III. Béla (1173—1196) idejében indított hadjáratairól.

A Palæologusok korát (13—15. század) négy történész tárgyalja, kik egymást kölcsönösen kiegészítik és helyreigazítják. Az athéni *Laonicus Chalcocondyles* különösen a Balkán félsziget déli oldalán lefolyó eseményeket tárgyalja; *Ducas*, egy genuai származású kisázsiai uralkodó titkára, kisázsiai szempontból tekinti az eseményeket; *Georgius Phrantzes* mint császári hivatalnok a byzantiumi udvar és birodalom szempontjából tekinti a dolgokat; végül az imbrusi *Critobulus* II. Mohamednek 1451-től 1467-ig terjedő történetében már a meghódolt görögöt képviseli, a ki alkalmazkodik a változott viszonyokhoz és, mint később a fanarióták, megadással szolgálja a hatalom új birtokosát. Mind a négy történész műve hazánk 15-ik századbeli történetét is érdekli.

Leo Grammaticus befejezett 1013-ban egy a világ teremtésétől 948-ig terjedő krónikát, mely különösen bennünket magyarokat érdekel. Ugyanis a 836-ik évnél először tesz említést a magyarokról (szólva alduna-menti tartózkodásukról), kiket ungereknek, hunnoknak és turkoknak nevez; azután elmondja a 895-iki görög-magyar-bolgár háborút.

A *sophistika* terén ebben a korszakban három Lukianos-utánzat említendő, t. i. *Philopatris* a 10-ik, *Timarion* a 12-ik és *Mazaris utazása az alvilágba* a 15-ik századból.

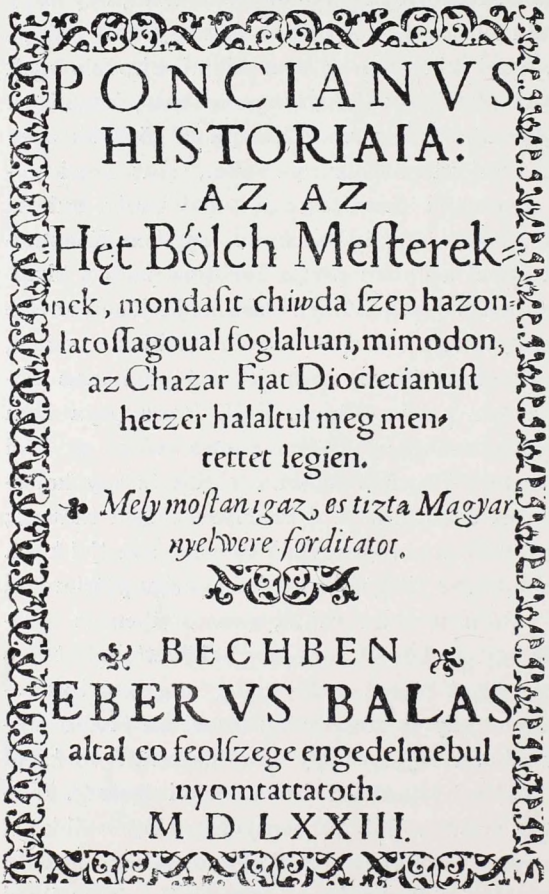
Az *ókori philologia* polyhistorai és scholiastái (szövegmagyarázói közé soroljuk *Photius* konstantinápolyi patriarchát, kinek jelentőségét kiemeltük már. Az egész középkornak két legsötétebb százada és a byzantiumi irodalom kétszáz évig tartó tespedése után egyszerre emelkedik

ki az ő hatalmas alakja és elősegíti működésével az irodalom fölvirágzását. Konstantinápolyban született 820 táján előkelő atyától, ki orthodoxiája miatt sokat szenvedett a képrombolóktól, elvesztvén hivatalát és vagyonát. Számos tanítványa volt, kiknek theologiai és philologiai tárgyakról tartott előadásokat, melyekben Aristotelest az általa homályosnak tartott Platon fölé helyezte. Közben maga is folyton tanult, úgy hogy igen nagy és sokoldalu tudásra tett szert, melynek az volt egyedüli hiánya hogy csak görögül tudott, a mi különben a byzantiumi birodalomnak akkori világuralkodói állapotából könnyen megmagyarázható, különösen ha tekintetbe veszszük, hogy általában véve a középkori görögök épen úgy megvetették az idegen, szerintük barbár nyelveket, mint ókori elődeik. Rokonságban állván a császári házzal, Ignatius patriarcha bukása után, jóllehet laikus volt, csakhamar pappá fölszentelve 857-ben Konstantinápolyi partriarchává lett. Mivel azonban pártja Ignatius pártját kiméletlenül üldözte, a pápa Photiust 867-ben I. Nagy Basilius idejében letette és Ignatiust állásába visszahelyezte, de később azután Basilius Photiust, jóllehet Rómában 869-ben kimondották reá az anathemát, Ignatius halála után 877-ben ismét kinevezte patriarchának. VIII. János pápa nem egyezett bele kinevezésébe és 881-ben ujból kimondotta reá az egyházi átkot, mire Basilius fia Bölcs Leó Photiust 886-ban letette és egy kolostorba száműzte. Életének utolsó éveiről semmi bizonyosat sem tudunk; 891 táján halhatott meg és később a görög egyház fölvette szentjei közé. Működésének legnagyobb, mondhatni világtörténeti jelentősége patriarchai működésében és a pápával való harczában rejlik, a mennyiben ez eredményezte a keleti és nyugati egyház között 1054-ben bekövetkezett teljes szakadást. Irodalmi munkásságának főtere a theologia, mig ókori philologiai munkái a theologiaiakhoz képest csekély számuak, de kiváló irodalomtörténeti fontosságuk abban rejlik, hogy Photius tanításán kívül főképen ezekkel készítette elő a byzantiumi irodalom virágzását. Legkiválóbb ókori philologiai munkája a «Bibliotheca» vagy «Myriobiblum» czimű nagyszabásu könyvészet, melyben az Aristoteleséhez hasonló nagy tudománynyal, éles és találó itélettel ismertet és birál számos ókori munkát, melyek közül sokat csakis ebből a munkából ismerünk. Nagy kár, hogy Photius ebben a művében, mely tulajdonképen az iskolájában tartott előadások essay-szerű gyüjteménye, realistikus szelleméhez képest csak a prózaírókat tárgyalja és mellőzi az ógörög költészetet.

Ennek a korszaknak *szaktudományi* művei közül csak VI. *Bölcs Leó* császárnak (886—911) «A hadi taktikának rövid előadása» cz. munkáját említjük, mely bennünket magyarokat különösen érdekel, a mennyiben az idegen népek hadászatáról szóló tizennyolczadik fejezet a magyarok (turkok) hadászatát tárgyalja. E munkának a magyarokra vonatkozó hite-

lességét illetőleg legújabban felmerült kétség indokoltnak nem mutatkozik. A tengeri háborúról szóló tizenkilenczedik fejezetnek egy fontos helye a «görög tüzet» ismerteti, mely nem egyéb mint a mi lőporunk.

Végül meg kell még emlékeznünk a *népies* prózairodalom termékeiről. *Syntipas philosophus igen szép historiája* az a híres görög népkönyv, mely keleten mint «Sindbad (vagy Sindibad, Sendabad, Sandubar stb.) philosophus története», nyugaton mint «A hét bölcs mester története» vagy «Poncianus históriája» ismeretes, s a melynek hatása fölér a szent könyvekével és felülmulja az ókori classikusokét. Az elbeszélésnek alapvonásai a következők: Egy királynak van egy okos fia, kinek tanítója a csillagokból megtudja, hogy tanítványát veszedelem fenyegeti és ennek elhárítására a csillagok vizsgálása alapján megparancsolja neki, hogy hét (más versiók szerint tíz vagy negyven) napig hallgasson. Ez idő alatt mostoha anyja erkölcstelen ajánlatot tesz neki, és mivel a fiú ezt visszautasítja, bevádolja őt atyja előtt, a ki halálra ítéli. Megmentése czéljából az udvarnál összegyűlt hét (vagy tíz vagy negyven) bölcs mindenike elmond egy-egy napon egy-egy történetet a nők gonoszságáról és a mostoha ezek ellenében mindig egyet a férfiakéról. Ez alatt letelvén a hallgatás határideje, a fiú előadja a tényállást, mire atyja őt fölmenti. Tehát az egész egy keretes elbeszélésből áll, melybe a bölcsek különböző számu elbeszélései beleszővék. Nagyon érdekes ennek a népkönyvnek eredete, elterjedése és a különböző népeknél előforduló számtalan feldolgozásnak egy-

PONCIANVS
HISTORIAIA:
AZ AZ
Hęt Bólch Meſterek-
nek, mondaſit chiwda ſzep hazon-
latoſſagoual foglaluan, mimodon,
az Chazar Fiat Diocletianuſt
hetzer halaltul meg men-
tettet legien.
Mely moſtan igaz, es tizta Magyar
nyelwre forditatot.
BECHBEN
EBERVS BALAS
altal co feolſzege engedelmebul
nyomtattatoth.
M D LXXIII.

Czímlap Poncianus históriája első magyar kiadásából.

máshoz való viszonya. Indiából ered, onnan eljutott a perzsákhoz, a perzsából lefordította a VIII. században Musa arab nyelvre, az arabból lefordították syrre, spanyolra, zsidóra, és a syrből görögre. A legtöbb európai feldolgozás alapja az ó-franczia «Roman des sept sages de Rome» czímű regény és a két fő munka, melyben a hét bölcs mester története utánozva van, a középkori Gesta Romanorum és Boccaccio Dekameroneja. Első magyar kiadása 1573-ban jelent meg. Az összes Sindbad-történeten alapuló népkönyvek két fő csoportra oszlanak, egy keletire és egy nyugatira, melyekben különösen az elbeszélés helye és a személynevek változnak; nevezetesen a keleti feldolgozásokban az elbeszélés helye China, India, Perzsia, a nyugatiakban Konstantinápoly és Róma. A keleti csoporthoz tartozó Syntipast Michael Andreopulus fordította le a syrből a XI. században Gabrielnek, az armeniai Melitene fejedelmének felszólítására. Műve jelenleg három egymástól erősen elütő feldolgozásban van meg.

Házi orvoskönyvek épen úgy el voltak terjedve a középkorban a görögöknél mint nyugaton és rendszerint egybe voltak foglalva *varázsló igék gyüjteményeivel.* Ez utóbbiaknál sokkal fontosabbak a *közmondásgyüjtemények*, melyek annak a sajátszerű szokásnak köszönik létüket, hogy a közmondásokat felhasználták a katechismusban a dogmatikus és erkölcsi tanok magyarázására, a mi természetesen csak a legerőszakosabb allegorizálás útján volt lehetséges. A magvas életbölcseségről tanuskodó byzantiumi közmondások rokonság tekintetében az új görögöknek, a balkán félsziget és kelet népeinek közmondásaival együtt, szemben a nyugati népekéivel, egy nagy keleti csoportot képeznek, melynek jellemző sajátossága a nyugateurópaira nézve idegenszerű képek gazdagsága és az előadás kérdő vagy parancsoló formája.

